

Marcel Černý

(Prague, Institute of Slavonic Studies, Czech Academy of Sciences)

Kiril Khristov – A Bard Unsatisfied, Yet Never Desperate... On the Early Reception of his Literary Work in Bohemia (up to 1918)

Abstract: The study addresses the early reception of Kiril Khristov's literary works by the Czech audience. Up to 1918 the author had been represented mainly as a vitalist and erotic lyricist (cf. papers by A. Teodorov-Balan, first translations by V. Šak). His first two visits to Bohemia (in 1898 and 1912) predetermined his relationship with this Central European country: Khristov wrote an ode to the Czech historian František Palacký and in 1902 he attempted to have K. Macháň's opera *Horo* (Circle dance), to which he himself wrote a libretto, staged at the German theatre in Brno (the opera after all was not staged). He also had personal relationships with Czech writers and translators (F. Tichý-Broman, S. Forman). A. Černý, Dr. K. Krastev, J. Páta and others wrote about him in the Czech press.

F. Tichý, who discovered that Khristov was also experimenting as an arranger of Bulgarian folk songs, translated some of his lyrical miniatures from the collection *Samodivska kitka* (A Fairy's Bouquet) (1904). On the eve of World War I Khristov's first nationalist martial songs and one of his short stories on a military topic were made available to the Czech audience. These first contacts with the Czech cultural environment were intensified especially between 1929 and 1938 when the poet lived in Prague and many of his works were translated.

Keywords: Khristov, Kiril (1875–1944); Teodorov-Balan, Aleksandar (1859–1959); Palacký, František (1798–1876); Šak, Vladislav (1860–1941); Macháň, Karel (1867–1935); Tichý, František [pseud. Broman, Zdeněk] (1886–1968); Forman, Stanislav (1864 – after 1919); Černý, Adolf (1864–1952); Dr. Krastev, Krastyo (1866–1919); Páta, Josef (1886–1942); Prague, artistic translation, literary reception, Czech-Bulgarian cultural relations, Bulgarian opera, Bulgarian poetry, eroticism, literary adaptation of folklore.

Марцел Черни

(Прага, Славянски институт на АН на ЧР)

Кирил Христов – певец неудовлетворен, но неизпадащ в отчаяние... Към въпроса за ранната рецепция на творчеството му в Чехия (до 1918 г.)

„В стихосбирката *Вечерни сенки* обаче той [К. Христов] се явява като поет на неудовлетворената, но въпреки това неизпадаща в отчаяние любов; животът му доставя радост само ако той е низ от любовни терзания.“¹

А. Теодоров-Балан

Съприкосновенията на Кирил Христов с чешката култура и литература представляват пространна тема, неразработена достатъчно и досега. По-точно, изготвена е само една библиография, в която са събрани ексцерпции от славистични публикации в чешкия и немския печат.² Липсва обаче задълбочен анализ на все още непознатия материал от източниците, съхранявани в различни чешки и български архивни фондове, често необработени и неинвентаризирани (посоченото далеч не се отнася само до богатото пражко наследство на К. Христов, но и до фондовете на колегите и приятелите му от Чехия, България, Германия и др., с които той поддържа кореспонденция).³

В първата част на студията ще се съсредоточа върху най-ранната рецепция на К. Христов в Чехия и върху оценката, която творчеството му получава в чешките публицистични и специализирани славистични издания. Във втората част ще анализирам конкретни преводи на произведенията му на чешки език. Като граница в периодизацията – респ. като хронологична граница в разработката си – определям края на Първата световна война. По-късно, т.е. в края на 20-те години на миналия век, когато българският писател живее в Прага за по-дълго време, преводите на творбите му значително се увеличават, нараства и броят на кратките съобщения и информативни глоси, посветени на възгледите, произведения и литературните му публикации. Тема с подобни мащаби обаче изисква специално монографично изследване, за което засега

¹ В оригинала: „Ve sbírce *Вечерни сенки* [К. Christov] objevuje se však básníkem neukožené, ač nikoli zoufající lásky; má radost ze života, jen pokud sestává z útrap lásky.“ (А. Теодоров-Балан 1900: 302) – Преводът от чешки език тук и по-нататък е на преводачката на студията [бел. М. Ч.].

² Библиографията *Кирил Христов в Чехия* [ориг. *Kiril Christov v Čechách*] е съставена въз основа на картотеката с ръкописни фишове на Славянския институт при АН на ЧР, допълвана от края на 40-те години на миналия век. Автор на книжното издание е Зденек Урбан (Урбан 1978), публикувана е и в превод на български език в сп. *Литературна история* (Урбан 1979б: 79–89).

³ Вж. рамкиращите проблематиката изследвания на Ф. Волман (Волман 1928: 100–104), В. Хавличкова [= Бехиньова] (Хавличкова 1948а; 1948б: 66–86 [главата *Symphonie Prahy K. Christova a její hodnocení v Bulharsku a u nás. Shody Christovových veršů s J. Vrchlickým a rozdílly od problémů současných básníků v Bulharsku*]), Д. Хронкова (Хронкова 1963б: 340–341, 349–352, 360–363; 1963а: 424–425, 435–440, 450–454), С. Гюрова и Г. Вълчев (Гюрова – Вълчев 1969: 96–114), В. Бехиньова (Бехиньова 1978: 205–215), З. Урбан (1979а: 369–374), както и значително надхвърлящото ги по обем изложение в монографията на М. Арнаудов (Арнаудов 1967: 177–194, 366–377, 391–396).

нямат достатъчно добре обработен архивен материал.

1. Съобщения за К. Христов и оценки на творбите му в чешкия печат

Първите спорадични съобщения за поезията на К. Христов се появяват в чешкия печат още в края на XIX в.⁴ и през първите години на XX в. На начеващия български писател за пръв път обръща внимание възпитаникът на Чешкия университет в Прага, известният филолог **Александър Теодоров-Балан**. В литературния си обзор *Българската литература през 1898 г.* [ориг. *Bulharská literatura r. 1898*] за сп. *Slovanský přehled*, славистичната трибуна, основана от поета, сорабиста, преводача от славянски езици и дейния публицист **Адолф Черни** (1864–1952), А. Теодоров-Балан сполучливо определя К. Христов като „певец на своята неудовлетворена, но никога неизпадаща в отчаяние любов“ и допълва, че в българската литература досега „всъщност няма ярки образци на нито едно от европейските литературни течения – нямаме романтици, реалисти или натуралисти, нито пък представители на най-модерните течения“⁵ (Балан 1899а: 393–394). По-подробна информация за К. Христов откриваме в дописката *От България* [ориг. *Z Bulharska*] на А. Теодоров-Балан, изпратена до същото списание от София през октомври 1899 г. В нея авторът изказва съжалението си, че в българската литература от първата половина на годината няма „почти нищо добро и качествено“⁶ (Балан 1899б: 105). Освен че споменава стихосбирката на К. Величков *Цариградски сонети* и трагедията на И. Миларов *Апостол*, А. Теодоров-Балан се спира основно на творбите на К. Христов, като отбелязва *Вечерни сенки* – третата му поред стихосбирка, и сътрудничеството му с престижната трибуна на младите *Мисъл*, споделяйки същевременно притеснението си за нелеката (и несигурна) финансова ситуация на поета, толкова типична за всеки български литературен деятел: „[...] писателството у нас още дълго време няма да е самостоятелно занимание, затова предишното правителство му осигури дребна служба в Статистическия институт, която да му позволи да продължи да се образова и да се занимава с литература. Сегашното правителство обаче отне на Христов тази възможност и кой знае кога отново в българския книгопис ще се появи заглавие на негова нова творба, бележеща следващ етап от развитието и напредъка на поетическия му талант.“⁷ (Балан 1899б: 106) За трети път Балан се връща към творчеството на К. Христов в панорамния си обзор *Българската [литература през 1899 г.]* [ориг. *Bulharská [literatura r. 1899]*⁸]. В увода авторът обяснява защо досега българите нямат професионални писатели, засягайки проблема, който вече е споменал във връзка с К. Христов – в България писателството все още не е професия, поради което писателите са принудени да работят (най-често като държавни чиновници), и в резултат могат „да

⁴ Според библиографията на З. Урбан първите данни за интереса към К. Христов в Чехия са от 1904 г., с други думи в нея не се споменава нищо за публикациите на А. Теодоров-Балан, както и за съобщението, отнасящо се до операта *Хоро* (вж. по-нататък).

⁵ В оригинала: „pěvcem své neukojené, ale nikdy nezoufající lásky“, „není význačně zastoupen vlastně žádný ze směrů literatur evropských; nemáme ani romantiků, ani realistů, naturalistů, aniž zástupců nejmodernějších proudů“.

⁶ В оригинала: „velmi málo dobrého a pěkného“.

⁷ В оригинала: „[...] spisovatelství u nás dlouho ještě nebude samostatným stavem. Proto mu dřívější vláda pojistila malou službu v statistickém ústavu, aby se dále mohl vzdělávat i literárně pracovat. Avšak nynější vláda odepřela Christovu službu, i kdo ví, kdy zase bulharský knihopis zaznamená od něho novou práci, která by byla dalším stupněm rozvoje a pokroku jeho básnického nadání.“

⁸ Статията отново е за сп. *Slovanský přehled*, в което поради печатна грешка излиза само със заглавие *Bulharská*, пълното ѝ заглавие обаче фигурира в съдържанието.

посветят на писателството едва една малка част от силите си, тъй като останалата най-добра част от тях те трябва да дадат на учрежденията⁹ (Балан 1900: 300). След това, освен произведенията на К. Величков, И. Вазов, А. Страшимиров и И. Миларов, А. Теодоров-Балан анализира вече споменатата стихосбирка на К. Христов: „У нас младият поет Христов се смята за певец на житейската радост. В стихосбирката *Вечерни сенки* обаче той се явява като поет на неудовлетворената, но въпреки това неизпадаща в отчаяние любов; изпитва радост от живота само ако той е низ от любовни терзания. Удовлетворената любов за него би означавала край на страданието, а следователно и на живота. В тази любовна страст, безутешна и пълна с мъчения, има нещо демонично. Нейният роб, Христов, няма сетива за друго освен за нея, и в култа си към любовта той не познава никакви граници, дори границите на обществения морал. Стиховете му се движат по-леко и по-изразително, отколкото у Величков, но и те също страдат от липса на яснота и хармонична съразмерност.“¹⁰ (Балан 1900: 302) С тази сполучлива характеристика А. Теодоров-Балан вражда в чешкото съзнание представата за К. Христов като за поет на необузданата еротика и на неудовлетворимото (неудовлетвореното) сексуално желание,¹¹ по своя „демонизъм“ и по плътската си аморалност, доближаващ се до някои от представителите на чешкия *fin-de-siècle*, и особено на декадентската бохема.

През юни 1901 г. бърненското списание *Hlídko, měsíčník vědecký se zvláštním zřetelem k apologetice a filosofii* публикува анонимно съобщение за случващото се в българската литература в началото на века, което изобилства от суперлативи за формалното съвършенство на стиховете на К. Христов, но не и за съдържанието им: „Не ни учудва, че дори списание като посоченото [*Български преглед*, бел. М. Ч.] престана да излиза в България, след като българският народ усеща излишък от подобни списания. Наложил се също така и *Мисъл* – още един добър белетристично-критически месечник – да промени обема и съдържанието си, за да не бъде закрито. Българските литературни списания се делят според политическите си пристрастия и това е съдбоносно за тях. България страда от твърде големия кипеж на младото движение, преляло се от Запад в мисълта на младите и поглъщащо всичко останало. Социализмът и теорията му, както и всестранният модернизъм са негов лозунг [...]. К. Христов, един от най-талантливите ни лирици, след двугодишно прекъсване издаде стихосбирка със 60 стихотворения, и каква само лирика е това! Най-съвършеният наш художник на стиха и на поетическите образи е загрубял от отчаяние, огорчен от егоизъм, стихотворенията му до едно са пропити от оплакване и проклинане на собствената му съдба. Никъде да не намериш признание, никъде, съвсем никъде да няма подкрепа и разбиране за работата ти.“¹² (Аноним 1901: 444–445) Трудно е да се каже по какви

⁹ В оригинала: „spisovatelství věnovati jen zbytky svých sil, jichž nejlepší část vyžaduje pro sebe úřad“.

¹⁰ В оригинала: „Mladý básník Christov byl u nás považován za pěvce radosti života. Ve sbírce *Вечерни сенки* objevuje se však básníkem neukojené, ač nikoli zoufající lásky; má radost ze života, jen pokud sestává z útrap lásky. Láska ukojená by pro něj byla koncem utrpení, a tedy i života. V této milostné vášni, bez potěchy a plné muk, tkví cosi démonického. Její otrok, Christov, nemá pro nic jiného smyslu než pro ni, i nezná v tomto svém kultu lásky nižádných mezí, dokonce ne mezi společenské mravnosti. Verš jeho pohybuje se lehčeji a jest výraznější než u Velického, ale rovněž trpí nedostatkem jasnosti a harmonické úměrnosti.“

¹¹ От тази гледна точка прозата и поезията на К. Христов са системно интерпретирани в новаторската монография на Е. Бенбасат *Еротиката у Кирил Христов* (Бенбасат 1995).

¹² В оригинала: „Není ostatně divu, že ani taková revue [*Български преглед*] se v Bulharsku neudržela, kdyžť všech těch časopisů má bulharský národ nadbytek. Také jiný dobrý měsíčník beletristicko-kritický *Misľ* musila zmenšit obsah a objem svůj, nechťela-li vůbec zaniknouti. Bulharské revue také dělí se dle stran politických a to je osudné pro ně. Bulharsko churaví příliš silným kvasem mladého hnutí, jež se ze západu přelilo v myslí

пътища и с чие посредничество тази информация достига до бърненското списание, което дори не е литературно, но съдейки по притежателното местоимение „нашите“, с което са означени лириците, най-вероятно става дума за български критик или публицист.

През август 1902 г. литературното списание *Zvon* публикува интересен материал, съобщаващ за представянето на първата българска народна опера *Хоро* по либрето на К. Христов (в действителност това по-скоро е оперета или народна песенна пиеса): „*V Horotanci* беше играна в София на 7 юли в тамошния кралски театър. Тя е дело на К. Махан и е по текст на Кирил Христов, отличава се с прелестни народно-поетични сцени, основаващи се на либретно преработени народни обичаи и традиции. Операта е интересна предимно защото в нея за пръв път са подложени на истинска художествена обработка южнославянските народни и хороводни напеви. Интересното е, че както словенците получиха първата си народна опера *Hořeňský slavíček* [словен. *Gorenjski slavček*; бел. М. Ч.] от чеха Антон Фоерстер, така отново чех дава първата опера и на българите.“ (Аноним 1902г: 659–660)¹³

Достоверността на това съобщение е съмнителна. Преди всичко през 1902 г. в София няма „кралски“ театър, също така е променено и заглавието на постановката (вместо *Choro* или *Kolový tanec* е употребен оказионализъмът *V [c]horotanci* [т.е. *В хорото*]). Не е сигурно и че в България изобщо е правена инсценизация по музика на чешкия композитор **Карел Махан** (1867–1935) и по текст на поемата от сборката *На кръстопът* (1901). Като се има предвид, че в българската литературна история поемата на К. Христов си съперничи по значимост с *Коледари* от не по-малко известния Пенчо Славейков, е странно, че поставянето ѝ на оперна сцена е напълно забравено (фактът, че поемата е използвана за либрето на музикално-драматично произведение не се споменава дори от Михаил Арнаудов, изтъкнатия познавач на творчеството на К. Христов). По-нататък ще посоча още някои интересни подробности, отнасящи се до това музикално произведение.

В анонимно съобщение до музикалното издание *Кавал* се посочва, че композиторият вече е завършил партитурата и че софийски студенти и студентки „тъкмят да дадат сцената [т.е. *Хоро*, бел. М. Ч.] през великденя тук“. В допълнение се казва, че „в превода на немския поет фон Сахсенхейм, същата сцена е предадена и на немския театър в Брюн [т.е. Бърно в Моравия, бел. М. Ч.], за да я изпълни“ (Аноним 1902: 59). Ако приемем съобщението за достоверно, изглежда, че К. Махан се е опитвал чрез контактите си в родината да издейства поставянето на операта в Бърно, макар и на сцената не на чешки – а изненадващо – на немски театър. Заради германофилството си, споделяно по онова време и от К. Христов, К. Махан е бил низвергнат от т.нар. софийски чехи, и както ще видим по-нататък, той е имал изключително лоша репутация сред сънародниците си. До поставяне на операта в Бърно така и не се стига,

mládeže a všecko pohlcuje. Socialismus a jeho teorie a moderna všech směrů jest heslem. [...] Jeden z nejnadanějších lyriků našich K. Christov po dvouleté odmlce přichází se sbírečkou 60 básní, a jaká je to lyrika! Nejdovršenější náš umělec verše a básnických obrazů zhrubnul zoufalstvím, zhořkl egoismem, všechny jeho básně jsou samou žalobou a proklínáním své sudby. Nenalézát' nikde ocenění, nikde pranikde podpory a pochopení práce své.“

¹³ В оригинала: „*V Horotanci* byla provozována v Sofii dne 7. července na tamním královském divadle. Je to dílo K. Macháně na text Cyrila Christova, vynikající rozkošnými scénami lidové poezie, opřené o libretní zpracování národních zvyků a obyčejů. Opera zajímá obzvláště tím, že je prvním případem, kde jihoslovanské národní a kolové zpěvy došly vskutku uměleckého zpracování. Jest zajímavavo, že jako Slovincům dal první zpěvohru – *Hořeňského slavíčka* – Čech Antoním Foerster, dává i Bulharům prvou operu Čech.“

освен това не е запазена и цялата партитура.¹⁴ Със сигурност обаче либретото е било преведено на немски (автор е вече споменатият сизишоарски¹⁵ професор фон Сахсенхайм [нем. von Sachsenheim]), като най-въздействащата част от народната опера е представена на концерт, изнесен на 18 март 1902 г. пред немскоезична публика в румънския град Сибиу, по онова време средище на трансилванските саксонци.¹⁶ Положителна рецензия за концерта е публикувана и в регионалния печат (*Siebenbürgisch-Deutsches Tagesblatt* от 3.4.1902 г.) – операта е оценена като обещаваща „поради своето богатство на хубави и лесно разбираеми мелодии“ (Аноним 1902б: 74), за което в извадка от немския текст са информирани и българските читатели. Важно е също така да се отбележи, че в материала се съобщава за подготвяното ѝ представяне през месец май в София „под управлението на Нестора на нашите музиканти, отличния капелмайстор г-н Кауцки [Вацлав Кауцки (1857–1923), бел. М. Ч.]“ (Аноним 1902б: 75).

С други думи, операта по народни мотиви действително е била репетирана в София, където е трябвало да се играе, но доказателства за поставянето ѝ няма. Доста възможно е съобщението за сп. *Zvon* да е било изпратено от К. Махан или от К. Христов с цел благодарение на тази мистификация имената на двамата автори да достигнат до чешките оперни кръгове, създавайки впечатление, че те са двама вече наложили се творци.

Отново през 1902 г. се стига до един чешко-български литературен сблъсък с неособено голямо значение. К. Христов е въввлечен в него, тъй като името му е споменато в статията *Българската литература през 1901 г.* [ориг. *Bulharská literatura r. 1901*] (Бойко 1902а) от майския брой на сп. *Slovanský přehled* (1902 г.). Именно тази обзорна публикация, подписана с псевдонима **Н. Бойко**, зад който се крие **Петко Ю. Тодоров**,¹⁷ става причина за полемика,¹⁸ в чиято основа е чешкият математик и преводач от български език **Владислав Шак** (1860–1941).

През февруари 1902 г., възторжен от новоизлязлата книга на своя колега от Софийската мъжка гимназия Никола Е. Начов – *Дядо Генко Севдата в София*, В. Шак пише писмо до А. Черни, съобщавайки му, че е привлякъл „този добър литератор“ като подходящ сътрудник за рубриката с литературни обзори на сп. *Slovanský přehledu*,¹⁹ към което той най-вероятно прилага обзор от Н. Начов за литературните събития в България

¹⁴ Информацията за нея е обобщена от Агапия Баларева в студията ѝ *Карел Махан. Монографична студия* (Баларева 1959: 31–75). Изхождайки от няколко извадки, публикувани във сп. *Кавал* (редактор и съиздател на списанието е К. Махан), авторката оценява значението ѝ по следния начин: „Без да могат да ни дадат цялостна представа за операта, те [публикуваните откъси, бел. М. Ч.] показват уменията на Махан да изгражда мелодична линия в общ тон. Като начален опит в оперната ни литература, операта на Махан предизвиква интерес независимо от това, дали е втора или първа в музикалната ни история.“ (Баларева 1959: 55) – Тук трябва да добавим, че *Хоро* (1901) си съперничи за първото място с недовършената опера *Сиромашкиня* (1900/1901) от Емануил Манолов (срв. Вълчинова-Чендова 2000: 38). Тук бих искал да изкажа и благодарността си към проф. Елисавета Вълчинова-Чендова за консултацията относно К. Махан.

¹⁵ В оригинала „schäßburský“ от нем. Schäßburg (Шессбург), т.е. Сизишоара (рум. Sighișoara).

¹⁶ Не е случайно, че в началото на септември 1899 г. К. Махан е избран за представител на Сибиу при пражката *Художествена беседа* [Umělecká beseda]. Очевидно е ставало дума за организирано културно сътрудничество между Прага и Сибиу (срв. Аноним 1899: 5).

¹⁷ П. Ю. Тодоров дава името Бойко на главния герой в идилията си *Несретник*, по същия начин той подписва и някои от публикациите си в българския печат (Константинова 1982: 456).

¹⁸ Проблемата с публикацията на Н. Бойко разглеждам по-подробно на друго място (Черни 2015: 634–639), тук представям само ядрото на спора.

¹⁹ Писмо на В. Шак до А. Черни от 13.2./31.1.1902 г.; Институт на Т. Г. Масарик и Архив при АН на ЧР – Архив при АН на ЧР в Прага [Masarykův ústav a Archiv AV ČR – Archiv AV ČR v Praze], фонд *Adolf Černý*, сигн. II. b) 1., картон 33, папка В. Шак (по-нататък фонд *Черни*).

през 1901 г. Не на последно място, В. Шак пише за Н. Начов („перлата на новата българска литература“), подчертавайки човешката му дълбочина и моралната му изключителност, както и че прозата му се родее с прозата на Л. Н. Толстой (Шак 1902: 341). А. Черни обаче не отпечатва обзора на Н. Начов, който за съжаление не е запазен, а предпочита текста от вече споменатия Н. Бойко. В. Шак никак не остава доволен от този факт, тъй като се оказва в неловка ситуация пред Н. Начов – не само че обзорът на приятеля му е отхвърлен без никакъв коментар, но в текста на Н. Бойко е отправен упрек към Н. Начов, че „не проявява достатъчно творческа сила“ (Бойко 1902а: 378), която би придала на произведението му по-голяма художествена стойност.

Засегнат от статията на Н. Бойко, В. Шак решава, че е наложително да осветли пражкия редактор по въпросите на софийския литературен живот, изтъкан от нездрави междуособици и интриги, в които дейно участие вземат младите антивазовски настроени бунтари Кирил Христов и П. Ю. Тодоров, подозирайки основателно, че последният от тях се крие зад псевдонима Н. Бойко. В. Шак изказва това свое мнение в писмо от 8.5./25.4.1902 г., посочвайки, че статията на Бойко е твърде едностранчива и вероятно е дело или на П. Ю. Тодоров, или на някой друг приближен на К. Христов, тъй като тя отразява негативното отношение към И. Вазов и сподвижниците му: „Много е възможно господин Бойко и господин Тодоров да са едно и също лице. Господин Тодоров е изтъквал и друг път, че Христов въвежда порнографията в българската поезия, но днес Христов и Кръстев са във война, и то каква война, а Тодоров и Кръстев са като котка и мишка. И в България работи всеизвестният принцип: врагът на моя враг е мой приятел! Петлите с гореща кръв понякога налитат и на хора, стоящи встрани, глухи за кръсците им. Господин Начов винаги остава встрани. Винаги запазва достойнство! Винаги почита Вазов! И който не обича Вазов, не изпитва симпатии и към Начов!“²⁰ В същото писмо В. Шак предупреждава, че К. Христов изглежда е много близък с „негодника Карел Махан“;²¹ поради което се опасява, че А.

²⁰ В оригинала: „A tu je dost možno, že p[an] Bojko i p[an] Todorov je jedna a táž osoba. Pan Todorov druhdy sice vytýkal, že Christov zavedl do bulharské poesie pornografii, ale dnes Christov s dr. Krstevem se perou, až bůh brání, a Todorov s Krstevem jsou nad kočku a psa. A v Bulharsku platí znamenitý princip: nepřítel mého nepřitele je mým přítelem! Horkokrevní kohouti někdy se vpuštějí i do osob stranou stojících, jich vřavy neschvalujících. Pan Načov vždy stojí stranou. Vždy je poctivým! Vždy je ctitelem Vazova! A kdo nemá rád Vazova, Načova v lásce nechová!“ Писмо на В. Шак до А. Черни от 8.5./25.4.1902 г. (фонд *Черни*).

²¹ По-нататък В. Шак потвърждава, че К. Махан е предложил операта си по либрето на К. Христов на немския театър в Бърно (допълвайки, че „според съобщението в тукашния *Хандлс-цайтунг* на г-н Кон“ [„podle zprávy v zdejším Handls-cajtunku p. Kohna“] преводът е осигурен от фон Сахсенхайм [нем. von Sachsenheim]). В отворено писмо от 1.10.1902 г., публикувано в рубриката *Дописки* К. Махан (Махан 1902: 4) заявява, че се е почувствал обиден от „едно жлъчно и клеветническо антрефиле“ на В. Шак и художника Ото Хоржейши, озаглавено *Годеник в България* и изпратено до в-к *България* (1902, № 546, 1.10.), поради което иска извинение. Реакцията му обаче не е отпечатана, затова той изпраща повторно текста си, този път до в-к *Пряпорец*. За какво точно става дума не е ясно, но съдейки по анонимния преглед в годишника на софийското сдружение „Чех“ (Аноним 1929: 30–32), в което В. Шак и О. Хоржейши заемат ключови длъжности, в годините между 1900 и 1902 сред българските чехи царят „неуравновесени отношения“, като дори се стига до кражба на „народната каса“, а деятелят така и не е установен (във връзка с това си струва да се отбележи, че в годишника на сдружението за К. Махан дори не се споменава!). В своя защита К. Махан заявява в отворено писмо, че: „Цялото съдържание на антрефилето е низка клевета и плод на онези зловни личности, които от 2–3 години насам пускат подобни слухове против мен, за да ме направят невъзможен в България. [...] по исканieto на тукашните капелмайстори *Хохола* [Йозеф Хохола (1845–1918); бел. М. Ч.] и *Йермарш* [Карел Йозеф Йермарш (1858–1920); бел. М. Ч.] с учителя *Шак*, по тези гнусни обвинения е било заведено дело пред тукашния австрийски консулат. Тези господа, упътени от консулата да се отнесат с обвиненията си до местните съдилища, са отказали да направят това, защото нямали доверие в българското правосъдие. Обаче сега,

Черни може да бъде подведен и по този начин въввлечен в сплетните на тези съмнителни особи.

Макар винаги да е смятал за свой дълг да служи всеотдайно на сп. *Slovanský přehled*, В. Шак си дава сметка, че рязкото му противопоставяне с Н. Бойко ще събуди у А. Черни недоверие към един от двамата им. Затова в края на цитираното писмо той моли от името на Н. Начов да му бъде върнат ръкописът на колегата му, както и за това да бъде запознат с всички обстоятелства, накарали А. Черни да публикува текста на Н. Бойко.

За съжаление писмата на А. Черни до В. Шак не са запазени, така че дори не е сигурно дали главният редактор е знаел предварително кой всъщност се крие зад името Н. Бойко.

Този литературен спор има продължение и в българския печат, по-конкретно във в-к *Пряпорец*. Най-напред Бойко (т.е. П. Ю. Тодоров) отпечатва в него българския вариант на статията си за сп. *Slovanský přehled* (Бойко 1902б: 2–3), заявявайки, че е „превод от чески [!]“. Очевидно обаче става дума за мистификация, тъй като оригиналът на статията е на български, като при превода ѝ на чешки А. Черни (макар да не е напълно сигурно, че А. Черни е преводачът) прави поправки, смекчаващи най-острите нападки. След това един анонимен автор в бележката *Пишат ни от града...* (Аноним 1902в: 3–4) дава напълно противоположни оценки за съжденията на В. Шак относно съвременната българска литература и творчеството на Н. Начов, публикувани в сп. *Slovanský přehled* (Шак 1902: 341). Най-подир реагира и Пенчо Славейков (Славейков 1902: 2).

За всички описани дотук събития В. Шак информира А. Черни в писмо от м. септември 1902 г. В него той без колебание приписва авторството на анонимната бележка, в която е наречен луд, невежа и шарлатанин,²² на К. Христов и на подвизаващия се в България чех „със съмнителна репутация“ – Карел Махан. Автор на другия отговор е подписаният с името си Пенчо Славейков, който противно на анонима „превъзнася Шак до Бога“.²³ В края на писмото си В. Шак призовава за „голяма предпазливост, когато става дума за тукашните представители на литературните

недоволни от изхода на делото пред *австрийския* съд, те чрез Вашия вестник търсят помощ при *българското* обществено мнение.“ (Махан 1902: 4 [курсив К. М.]) Писмото завършва със заплаха, гласяща, че „с авторите на антрефилето ще се срещнем пред умразното им българско правосъдие“, но за съжаление досега не успях да открия информация за края на този спор. Сигурно е обаче, че през 1902 г. К. Махан напуска България и заминава за Русия, където следите му се губят. Предполага се, че е починал, тъй като след 1935 г. за него вече никъде не се споменава.

²² Писмо на В. Шак до А. Черни от 6.9./24.8.1902 г. (фонд *Черни*). Иронията на автора (доста вероятно е той наистина да е К. Христов) е предизвикана от твърде високата оценка, която В. Шак дава на К. Величков като поет, и преди всичко от неадекватната съпоставка на Н. Начов с Л. Н. Толстой: „Знае ли г. Шак каква бездънна глупост е изтърсил в тия последни няколко думи? Да сравняваш един най-обикновен, един полуграмотен хроникьор на анекдоти с най-великия славянски романист Толстой! Това може да направи само или *един луд*, или *един кръгъл невежа*, или най-сетне *един велик шарлатан*. Жал само, че тия сведения не се дават на някой хумористически вестник, а се дават на едно от най-сериозните чески [в посочената форма прилагателното фигурира и в други публицистични текстове; бел. М. Ч.] списания.“ (Аноним 1902в: 4 [курсивът мой; М. Ч.]

²³ В оригинала: „do nebes vynášel“. Писмо на В. Шак до А. Черни от 6.9./24.8.1902 г. (фонд *Черни*). П. Славейков наистина дава твърде висока оценка на преводаческия талант на В. Шак: „Тази бележка мирише на такава байганьовщина, че мене ми стана тъжно, че тя се е промъкнала в *Пряпорец*. Г-н В. Шак [...] от цял ред години превожда на чески произведенията на българските поети и неговите безбройни преводи го препоръчват като поет-преводач от първа ръка, и като майстор на формата. Само една грешка имат неговите чески преводи – те са много по-хубави от българските оригинали! Но за тая грешка българските поети няма защо да се сърдят на г. Шак: той е оплевил техните произведения от грубостите и дивашкия им изглед, и ги е възпроизвел във форма за пред очите на чуждия свят.“ (Славейков 1902: 2)

среди“²⁴ за да не стане сп. *Slovanský přehled* жертва на междуособиците им, и изказва разочарованието си, че П. Славейков публикува във в-к *Пряпорец* обзора на Н. Бойко без да вземе предвид поправките на А. Черни.²⁵

Съпоставката на представляващите за нас най-голям интерес характеристики на К. Христов и на П. К. Яворов, направени им от Н. Бойко в статията му на чешки и на български език, показва подхода, избран от дипломатичния по природа А. Черни при редактирането на текста за сп. *Slovanský přehled*. В чешкия вариант четем: „Недавна господин Кирил Христов тъжовно се оплакваше, че не ще може да допее своите песни, защото в такова време ‚кой ти слуша песни за младост и любов?‘. Поетът дори стига още по-далеч и ублажава майка си, че е умряла, защото във времената, които е дочакала родината му, е щял да я види гладуваща на стари години.²⁶ [...] Като достойни ученици на най-мощния съвременен български поет П. Славейков се явяват младите лирици К. Христов и П. К. Яворов. Неотдавна *Книжовно дружество* в София издаде новата стихосбирка *На кръстопът* на К. Христов, в която младият автор е тих и меланхоличен, а ‘светият девиз: жени и вино, вино и жени’, който така често се явяваше в предишните му стихосбирки, сега е напълно забравен. В нови, нежни земи се е зарejala неговата сякаш изнурена душа, и не може да се предположи дали и накъде ще поеме... П. К. Яворов, който неотдавна издаде първата си стихосбирка, ни се вижда по-определен: в стихотворенията му звучи тъжния, но не сантиментален, акорд на младия човек, който е почувствал цялата мизерия на времето си.“²⁷ (Бойко 1902а: 376, 378 [курсивът мой; М. Ч.]

Българският вариант на същия откъс е по-обтоен и критичен: „Недавна Кирил Христов тъжовно се оплакваше, че не ще може да допее своите песни, защото в такова време, ‘кой ти слуша песни за младост и любов?’ – Поета дори ублажава майка си, че е умряла: такива времена настъпили в родината му, та той, макар и с[ъс] здрави ръце, би трябвало да я види гладна на старини... [четиристишието за Христов тук липсва, бел. М. Ч.] [...]. Като достойни ученици на най-мощния съвременен поет Славейкова се явяват по-младите лирици К. Христов и П. К. Яворов. Недавно книжовното Друж[ество] в София издаде нова сбирка стихотворения, *На кръстопът*, от К. Христов, в които младия автор е вече и по-тих и меланхоличен [!] и светия девиз: ‘жени и вино,

²⁴ В оригинала: „veliké opatrnosti, má-li člověk co dělat se zdejšími literáty“.

²⁵ Писмо на В. Шак до А. Черни от 6.9./24.8.1902 г. (фонд *Черни*).

²⁶ В чешкия оригинал на това място дори е добавено четиристишието на **Стоян Михайловски** (в българския оригинал преведено дословно в бележка под линия), имащо за цел да подиграе поетичната дарба на К. Христов:

„Паница буламач за обяд да гуди

Кирил, резачът чудодееен,

На елегически зюмруди,

Навред фейлетончета продава...“ (Бойко 1902а: 377).

²⁷ В оригинала: „Nedávno pan Kyril Christov hluboce nařikal, že nemůže dozpívati svojí písně, poněvadž v takých dobách ‚kdo bude poslouchati píseň o lásce a blouznivé mladosti?‘ Poeta šel tak daleko, že blahorečil bohu za to, že matku jeho se světa odvolal, neboť by se mu bylo obávati, že v dobách, jaké nastaly jeho vlasti, musil by ji vidět v starobě hladovící. [...] Důstojnými žáky nejsilnějšího současného básníka bulharského, P. Slavejkova, jeví se býti mladí lyrikové Kyril Christov a P. K. Javorov. Nedávno ‚Knižovno družstvo‘ v Sofii vydalo novou sbírku básní ‚Na rozcestí‘ (*На кръстопът*) od K. Christova, v níž mladý autor jest velmi tichý a melancholický, kdežto na ‚svatě heslo: ženy a víno, víno a ženy‘, které tak často se ozývalo v jeho dřívějších sbírkách, nyní téměř úplně zapomněl. V nové, něžné krajiny zabloudila jeho jaksi znavená duše, i nelze předpověděti, zdali a kam vyjde... P. K. Javorov, který vydal teprve první sbírku básní, jeví se nám určitějším: v jeho básních zvučí smutný, ale ne sentimentální akord mladého člověka, který procítil veškerou bídu své doby.“

вино и жени⁴, който тъй башибозушки бодеше очите на нашия читател, сега е почти на забравяние. Поета се вее сега, с недотам сигурен полет, из мъгливата сфера на символа, където свободно летят само мощнокрили орли. Ще ми се да вярвам, че той няма да остане назад от тях... П. К. Яворов, който издава за първи път сборка стихове, е много по-определен: в неговите стихове звучи тъжния, несантиментален акорд на един младеж, който е почувствал всичката мизерия на времето си. *За жалост поета се е увлякъл на последне в една деятелност, в която всеки който е влязъл, е принасял напразна жертва своя талант и живот.*“ (Бойко 1902: 2–3 [курсивът мой; М. Ч.])

Различаващите се помежду си откъси, означени в текста, показват, че като редактор А. Черни е притъпил острието на Бойко-Тодоровото перо, насочено срещу К. Христов²⁸ и П. К. Яворов, изпускайки умишлено (поради нежелателния му политически оттенък, който със сигурност не е убягнал на чешкия преводач) допълнението в този иначе чисто литературен обзор, изразяващо отношението му към „напразната деятелност“ на последния, т.е. към ангажираността на поета в македонското националноосвободително и антитурско движение и като член на Вътрешната македонско-одринска революционна организация.

През април 1904 г. А. Черни посреща с възторг поетическата равностметка на К. Христов *Избрани стихотворения* (1903), предговорът към която е от И. Вазов. Критикът изказва уважението си към българския автор заради неговата „непосредственост, страст и сила на емоциите, които с лекота и чрез прекрасна форма намират своя израз“²⁹ (Черни 1904: 335–336), и дори го определя като най-изявения творец от младото поколение, който обаче щом изостави любовната или природната тематика и остави да говорят душата му или човешката личност, се превръща в песимист със склонност към сатиричност. Следват кратка биография на К. Христов и бележка, че по молба на редакцията **Владислав Шак**, бившият учител на поета, е превел няколко откъса от произведенията му: „Още като ученик в Софийската гимназия той започна да пише стихове и да ги публикува. Към тях той без съмнение изпитваше по-голямо влечение, отколкото към дескриптивна, с усмивка си спомня някогашният му учител, проявил снизходителност към ученика-поет заради симпатиите си към него [...]“³⁰ (Черни 1904: 336)

Споменът, към който се връща А. Черни, явно му е бил разказан от В. Шак в някое незапазено писмо или в личен разговор. Така или иначе, В. Шак го включва и в предговора на преведената от него стихосбирка *Симфонията на Прага* [на чешки: *Symphonie Prahy*] от 1932 г. (българският оригинал на цикъла от четиридесет сонета излиза два през 1937 г.; вж. по-нататък).

В споменатия предговор се посочва следното: „Преди четиридесет години едно петнадесетинагодишно момче се записа в V реален клас на Софийската гимназия. Хвърли ми се в очи неговият изразителен нос и усърдието, с което си извоюваше място

²⁸ В българския текст четиристишието (вж. бел. 26) отсъства, най-вероятно защото на П. Славейков (като редактор на в-к *Пряпорец*) никак не му е допаднал и един друг цитат от С. Михайловски, предхождащ четиристишието в чешкия вариант на статията и пародиращ самия него:

„Неподражаемый творец на ‚Коледари‘

Слугува днес за шепа гологани,

Крей, вехне за да не хайтува...“ (Бойко 1902а: 377)

²⁹ В оригинала: „bezprostřednost, žhavost a sílu citu, jenž lehce a skvělou formou dochází výrazu“.

³⁰ В оригинала: „Již na sofijském gymnáziu počal psáti a uveřejňovati básně; k nim rozhodně více lnul nežli k deskriptivě, jak s humorem vzpomíná jeho někdejší profesor, který však ze sympatie k studentu básníku přimhouřil oko [...]“.

в най-последния чин на класната стая. Скоро долових, че това неспокойно момче никога няма да бъде обожател на науката на Гаспара Монжа. Когато проверявах починовете познанията на учениците, аз нарушавах спокойствието и на Кирила Христов. Той винаги ме изненадваше с уклончив отговор и с непримирим поглед. Еднаж, при това, неговите подвижни ръце пяхнаха нещо под чина: – то бяха набързо надраскани стихове, чийто сюжет, разбира се, не беше из областта на дескриптивната геометрия. При матуригентния изпит над Кирил Христов се спуствна божието милосърдие, чийто послушен инструмент бях. За моята съвест бе доста мисълта, че Кирил Христов поне никога няма да бъде виновен за някое нещастие поради срутване на тунел или на мост, построен според негов план.³¹ (Шак 1938: 248)

За първоначалните неразбирателства с учителя по дескриптивна геометрия си спомня и К. Христов в един недатиран текст, публикуван едва през 1968 г. Когато конфликтът им стига дотам, че има опасност поетът да бъде изключен от гимназията заради отсъствията си по дескриптивна се появява В. Шак, който с благосклонно изражение казва на младия си ученик, най-вероятно на български език (със симпатичен чешки акцент): „Ама, Христов, Кирил! Вие сте били поет! Защо не сте ми казали досега това? Или си мислите, че математици ядат поети? Нима не знаете, че и вашият любим Достоевски, когото веднъж ви улових в мой час да четете, е инженер? Седнете си на мястото, ще се разберем добре.“ (Христов 1968: 177) Скоро след това В. Шак кани К. Христов у дома си, което гимназистът възприема като израз на изключително внимание. Посещението при В. Шак оставя дълбока следа в душата на бъдещия поет и го убеждава, че учителят му всъщност е роден майстор на словото, както и почитател на поезията: „Дълги часове ние пушихме и говорихме за литература. Стана ми ясно, че моят учител по дескриптивна е всъщност повече поет, отколкото математик, или по-вярно, че е бил роден поет, а е станал математик. От тоя момент между преподавател и ученик, които до вечера не можеха един други да се търпят, се завърза едно чудесно приятелство, което трае и до днес.“ (Христов 1968: 178)

Трябва да се отбележи, че К. Христов до голяма степен стилизира и идеализира отношенията с учителя си. Те в действителност са доста по-дистанцирани, тъй като В. Шак няма особено добро мнение за К. Христов. От друга страна, още във връзка с Н. Начов и покрай споровете с Н. Бойко става ясно, че К. Христов е враждебен към В. Шак и че той постъпва към него егоистично и безцеремонно и по други поводи. Строгото неодобрение на В. Шак към К. Христов си личи и в запазената кореспонденция: „Изпращам Ви повече преводи на К. Христов – сам решете кои да изберете. Така или иначе ги направих само за да изпълня желанието Ви, защото Христов е един много лош човек!“³²

³¹ В оригинала: „Před 40 roky Kyril Christov, hošík asi 15letý, zapsal se do V. třídy reálného oddělení sofijského gymnázia. Stal se mi nápadný svým výrazným nosem a horlivostí, s jakou si vybojoval místo v nejposlednější škamně školní síně. Záhy jsem poznal, že ten neposedný klučík nikdy nestane se zbožňovatelem nauky Gasparda Mongea. Při probírání nové látky vždy po lavicích jsem zkoumal vědomosti žáků a rušival jsem poklid i Kyrila Christova. Vždy mne překvapoval vyhýbavou odpovědí a nesmiřitelným pohledem. Jeho pohyblivé ruce jednou při tom cosi chvatně zastrkovaly do vnitřku škamny – byly to tužkou čerstvě usmolené verše, jichž námětem nebyla deskriptivní geometrie. Při zkoušce z dospělosti na Kyrila Christova sneslo se milosrdenství boží, jehož jsem byl poslušným nástrojem. Hlas svědomí ukonejšil jsem pomyšlením, že Kyril Christov aspoň nikdy nezaviní žádné neštěstí sesunutím se tunelu anebo mostu, vybudovaného podle jeho plánu.“ (Шак 1932: 5)

³² Писмо на В. Шак до А. Черни от 6.3./22.2.1904 г. (фонд Черни). В оригинала: „Z Christova Vám posílám překladů víc – sám si vyberte, co chcete. Beztoho jen k vůli Vám jsem to psal, protože Christov je velice špatný člověk!“

В. Шак успява да запази дистанция, отделяйки личните качества на поета от плодовете на творческия му труд, и прави изключително много за популяризирането на произведенията му в чешка среда (вж. по-нататък).

Значително внимание на К. Христов посвещава преводачът **Франтишек Тихи** (1886–1968), публикувал под псевдонима **Зденек Броман**. За пръв път той споменава поета в обзора си за българската литература от 1907 г., посочвайки, че толкова обожаваният някога лирик е изневерил на поезията, тъй като „е започнал да се занимава с библиографска работа и да прави постъпки за професура по българска литература“³³ (Броман 1908: 447). Напротив, в статията си за българската литература през периода 1910–1911 г. Ф. Тихи приветства с въодушевление новите сборки на К. Христов *Химни на зората, тихи песни и легенди за живота и смъртта. Първи сборник стихотворения* (1911) и *Слънчогледи – Самодивска китка – Intermezo – Царски сонети. Втори сборник стихотворения* (1911), подчертавайки мелодичността и песенния им характер: „Двете книги съдържат по-стари стихове, подложени на строг подбор, преработени сполучливо и с много усет, понякога дори до неузнаваемост, убедително показващи, че Христов е истински лирик. На него му е даден дарът на песента, от който Яворов е лишен.“³⁴ При него стихът е звънък, мелодията се полюшва сладко и меко пее, веселят рефрен се редува с трогателния стон на струпаните рими.“³⁵ Напротив, неодобрение от страна на Ф. Тихи получава римуваната историческа пиеса *Боян Магесникът*, поставена през 1911 г. и публикувана през 1914 г. Според него тя страда от несъразмерност и непоследователност при изграждането на образите, което противоречи на драматичния жанр и е следствие от „незаличимия отпечатък на лирическата природа на автора ѝ“³⁶ (двата цитата са от Броман 1912: 326). В обзора за 1912 г. Броман-Тихи осъжда безкомпромисно и тънката стихосбирка *Към Цариград* (1912), изразяваща военното вдъхновение на поета. Тя съдържа предимно бойни песни без особени художествени претенции, някои от които обаче „заредени с прекалена войнственост! Тъжно е дори да бъдат цитирани!“³⁷ (Броман 1913а: 390). По-късно критикът се връща отново към тези произведения и ги сравнява със стихосбирката на И. Вазов *Под гръма на победите* (1914). Макар да не вижда в нея нищо повече от римувана военна хроника и културен документ на времето, той оценява факта, че стиховете на И. Вазов са пропити с човечност, от която, напротив, са лишени бойните песни на К. Христов. Авторът се опитва да се доближи до Теодор Кьорнер и Ръдиард Киплинг, но „се проваля не само художествено, а дори и като човек. Не съм сигурен, че е възможно при четенето на последните му сполучливи стихове да бъде забравена една

³³ В оригинала: „zabýval se dílem bibliografickým a ucházel se o profesuru bulharské literatury“.

³⁴ Ф. Тихи е един от първите в света преводачи на Яворовата поезия и само по стечение на обстоятелствата работата му се ограничава до тези най-ранни опити. Той сравнява двамата поети и в един свой текст за сп. *Zvon*: „Кирил Христов е лирик с големи творчески и музикални заложби; дадена му е истинска песенна дарба, стихът му пее и ухае на пролет и щастливо спокойствие. В сравнение с него лириката на П. К. Яворов, възпитана в стила на сериозните френски образци, е по-хладна, символичният ѝ характер е строг и резервиран.“ [В оригинала: „Kiril Christov je lyrik velikých schopností invenčních a hudebních; jest mu popřán pravý dar písně, jeho verš zpívá a voní jarem a pohodou. Naproti tomu lyrika P. K. Javorova, odchovaná vážnými francouzskými vzory, jest chladnější, její symbolický ráz jest přísný a odměřený.“] (Броман 1913б: 543)

³⁵ В оригинала: „Obě knihy shrnují v sobě přísný výběr starších veršů, s velikým vkusem a šťastnou rukou přepracovaných, druhdy až k nepoznání, a ukazují přesvědčivě, že Christov je pravým lyrikem. Jemu je popřán dar písně, který je Javorovu odepřen. U něho verš jen zvoní, melodie sladce se houpe a měkce zpívá, veselý refrén střídá se s tklivým lkáním nahromaděných rýmů.“

³⁶ В оригинала: „nesmazatelné stopy lyrického založení svého původce“.

³⁷ В оригинала: „jsou až přes míru naplněny vojáctvím! Trudno bylo by i jen citovati!“

толкова ужасна грешка, каквато е песента *Убивай!*. През войната Кирил Христов открива в България и чешката поетеса Цветослава Семоницка. В ежедневника *Мир* е публикуван негов превод на едно дълго стихотворение – *Поздрав към България*, предоставено му от ‘известната чешка писателка’ [...].³⁸ (Тихи 1914: 138)

Цветослава Ржезачова-Семоницка (засега не разполагам с данни за биографията ѝ) е живяла известно време в София,³⁹ от където пише дописки за чешки периодични издания, в Чехия обаче със сигурност не е била известна. През 20-те години на ХХ в. се изявява и като филмова актриса в нямото кино. Изглежда, че с К. Христов са се познавали лично – той я превежда, а К. Семоницка го цитира например в една от софийските си дописки, посветени на положението на жената във воюваща България: „А жените на село? Различни нрави, различни обичаи... Българската жена, живееща на село, е жена, продължаваща да бъде подвластна на мъжа си. [...]. Мъжът, повелителят в семейството, заминаваше на война, обзет от стария фанатизъм: да освободи себе си и своите братя. Борбата срещу поробителя чувстват в кръвта си още мнозина, все още усещат и ненавист, и желание за мъст.

‘Убивай, не жали и убивай’ – написа българският поет Кирил Христов. Това по най-добрия начин изразява натрупалите се чувства, отколе съхранявани в душата на народа. И сега за втори път българите отиват на война!

Мъжът се разделя като герой, така тържествено [...]. А жената излиза след него – често с новородено на ръце – и се сбогува с юнака – без да отрони дори една сълза. Друга плаче, но – господарят ѝ иска да е така, иска да тръгне на война – и тръгва... Това е заповедта му, повелята му... Тя трябва да се подчини.⁴⁰ (Семоницка 1912: 300)

Ключова роля за оценката на творчеството на К. Христов в чешка среда изиграва анонимният превод (преводачът може би е Станислав Форман) на литературно-историческата студия на **Кръстьо Кръстев-Миролюбов** *Новата българска литература* [ориг. *Nová bulharská literatura*], отпечатан в сп. *Naše doba* през септември 1910 г. Изложението за К. Христов е в частта за модерната българска литература, чиято концепция под наставничеството на Пенчо Славейков изготвят Алеко Константинов, Антон Страшимиров, и не на последно място – Кирил Христов. Въпреки това д-р Кръстев вижда в К. Христов своеобразно преходно звено между И. Вазов (тъй като не акцентира достатъчно върху художествената форма на творбата) и П. Славейков (с него го свързват вътрешното безпокойство и стремежът към бурно изживяване на индивидуалността). В младежките си години, под влияние на престоя си в Италия, лирическият герой на К. Христов се изявява като апологет на плътското,

³⁸ В оригинала: „ztroskotává nejen umělecky, nýbrž dokonce i jako člověk. Nevím, lze-li na tak hrozný omyl, jakým je píseň ‚Zabíjej!‘, zapomenouti při četbě dobré básně poslední. V době válečné objevil Kiril Christov v Bulharsku také českou básnířku Cvětoslavu Semonickou. V deníku ‚Míru‘ vyšla totiž v jeho překladu dlouhá báseň ‚Pozdrav Bulharsku‘, kterou prý mu dala k dispozici ‚známá česká spisovatelka‘ [...].“

³⁹ По време на престоя си в София тя посещава и Патриарха на българската литература, след което описва впечатленията си в очерка *На гости у Вазова* [ориг. *U Mistra Vazova*] от м. септември 1912 г. (Семоницка 1913: 227–228).

⁴⁰ В оригинала: „A ženy venkovské? Jiné mravy, jiné obyčeje... Žena bulharská, žijící na venkově, jest ještě žena v područí muže svého žijící. [...] Muž, velitel rodiny, odjížděl do boje, schvácen jsa starým fanatismem: osvoboditi sebe i bratry. Boj porobenství ještě tak mnohý cítí v krvi své, cítí ještě i tu nenávist a touhu po pomstě.

‚Bij, nešetří a zabíjej‘ – psal básník bulharský Cyril Christov. To nejlépe vyslovuje city nashromážděné, v duši národa od věku uložené. A nyní podruhé půjdou se Bulhaři bít!

Muž loučí se jako hrdina, tak slavnostně [...]. A žena vychází za ním – mnohdy s malým nemluvnětem na ruce – a dává sbohem rekovi – ani slzy neuroníc. Jiná pláče, ale – pán její tomu chce, chce jíti do boje – a jde... Toť jeho povel, pokyn... Jí nutno jest se podříditi.“

неограничаващ се само до мотива за виното и жените: „С еднаква сила изобразява душата, жаждата разгулен живот, необезпокояван от други по-високи стремежи. Затова с основание Г. Адам (Gesellschaft XVI. год. II, м. януари) го нарича застъпник на бясно устремения младежки копнеж, чиято философия е единствено страстното, необуздано желание за живот и само за живот“.⁴¹ (Кръстев-Миролюбов 1910: 909)

В началото на XX в. поетът на еротичните мотиви вече се е наситил и започва да пише в духа на символизма, успявайки да се потопи в себе си. Обзелото го настроение обаче скоро го напуска и той отново започва да твори бързо и с необичайна лекота, което става причина за художествена стагнация: „[...] той смяташе лесното творене за привилегия. И това всъщност е причината, поради която и досега не достигна нито до зрялост на художествената форма, нито до прецизна и богата нюансираност на речта. Тъй като похватът на Христов остава почти недокоснат от поетичния изказ на младия Славейков и се задоволява с все така твърдата, негъвкава, бедна на изрази Вазова реч, поезията му прави крачка назад в това отношение. Затова виждаме значението му основно в размаха и вътрешното вълнение, които той внесе в своенравните си образи, както и в силата, с която умее да даде израз на тези няколко елементарни чувства в душата си“.⁴² (Кръстев-Миролюбов 1910: 910)

В заключение критикът припомня напразните опити на К. Христов да създаде драматично произведение (в същността си той е органичен лирик) и изразява надеждата за „нов разцвет на таланта му“.⁴³ (Кръстев-Миролюбов 1910: 911).

Мнението за модернизма, изказано от д-р Кръстев, всъщност възприема и един непознат (със сигурност полски) сътрудник на сп. *Slovanský přehled* – **В. Роман Вегнерович**. Той различава в литературния развой през периода 1906–1910 г. три основни течения: движението на пропагандната и социалната насоченост (Д. Полянов), традиционалистите начело с И. Вазов и литературата, крачеща „под знамето на модернизма и декадентството. Тук на преден план излиза Пенчо Славейков, а заедно с него и цяла плеяда от младото поколение на литературна България – Яворов, Тодоров, Христов и др. Това течение е източник на нови художествени западни, и изобщо европейски, лозунги, натрупва богатство от форми и идеи“.⁴⁴ (Вегнерович 1911–1912: 108) За съжаление в по-нататъшното си изложение авторът не се връща отново към поетиката и личността на К. Христов (за разлика от това се спира по-подробно на П. Славейков и П. К. Яворов).

Членът и дългогодишен секретар на пражкия *Славянски клуб* **Станислав Форман** (подписвал се също така и като Форман-Хостовски; 1864–? [след 1919 г.]⁴⁵ се

⁴¹ В оригинала: „Stejně velkou silou zobrazuje těž duši, toužící po nevázaném životě, nerušeném ještě žádnou vyšší touhou. Právem jmenuje jej G. Adam (Gesellschaft XVI. roč, druhý, lednový sešit) „zástupcem divoce se řítící mladistvé touhy, jehož celá filozofie je vášnivou, nespoutanou touhou po životě a jen po životě“.

⁴² В оригинала: „[...] snadnou tvorbu považoval za zásluhu. Zde nutno v pravdě hledati příčinu, proč se až dosud nepropracoval ani ku zralé, umělecké formě, ani k precizní a bohaté nuanci řeči. Tím, že Christovův způsob zůstal skoro nedotčen poetickou mluvou mladšího Slavejkova a že mu postačovala ještě tvrdá, neohebná, na výrazy chudá řeč Vazovova, po této stránce poezie jeho šla nazpět. Jeho význam spatřujeme podle toho hlavně v rozmachu a vnitřním pohnutí, které vnesl ve své náladové obrazy, pak taktéž i v síle, se kterou uměl výraz dáti těm několika elementárním pocitům své duše.“

⁴³ В оригинала: „na nově vzkvétání jeho talentu“.

⁴⁴ В оригинала: „pod praporem modernismu a dekadentismu. Zde v popředí stojí Penčo Slavejkov a s ním celá plejáda mladého literárního Bulharska – Javorov, Todorov, Christov aj. Tento směr přináší nová umělecká hesla západní a evropská vůbec, hromadí bohatství forem a myšlenek.“

⁴⁵ Освен на разкази и статии (включително на такива с българска тематика), С. Форман е автор например на брошура за панславизма, по-рядко се изявява и като преводач. Интересът му към България се заражда по време на международния панаир в Пловдив (1892 г.), където той присъства като представител на

запознава с К. Христов по време на престоя му в Прага през лятото на 1912 г. В увода към превода си на марша *Напред към южните предели!* (за него вж. по-нататък) С. Форман цитира откъс от писмо на автора, изпратено му от фронта: „Успявам да Ти напиша само няколко реда, защото тъкмо съм се забързал към казармите. Само да знаеш колко празнично е при нас тези дни. Не съм виждал досега българския народ толкова самоосъзнат и толкова възторжен. Предусещам победата на оръжията ни. Учрежденията и институтите са празни, всички са войници“.⁴⁶ (Форман – Христов 1912: 2) За съжаление не разполагам с по-подробни сведения за С. Форман, в нито един от чешките архиви няма негов личен фонд, почти нищо не е известно и за дейността му в полето на чешко-българските отношения.

С. Форман придружава портрета на К. Христов, публикуван в илюстрираното списание *Zlatá Praha* (юни, 1912 г.), с кратък текст „за добре дошъл“, в който между другото казва: „Кирил Христов, българския поет и драматик, бивш университетски библиотекар, понастоящем гимназиален преподавател и рецензент на Министерството на просветата в София, пристигна в Прага, за да научи чешки език и по този начин да направи възможен достъп си до чешката книга, за да си създаде собствена представа за живота на чешкия народ, за просветното му развитие, и за да запознава след завръщането си братския български народ с бързината на напредъка и с духовното развитие на чешкия народ“.⁴⁷ (Форман 1912: 460) След този увод следват кратка биография на българския писател-модернист и оценка за най-новото му произведение – драмата *Боян Магесникът*, основаваща се на положителната критика за него от перото на теоретика на индивидуализма Димо П. Кьорчев: „Психологическата мотивация, строгият индивидуализъм, стойността на ритъма, здравата мускулатура на езика точно отразяват дълбоките душевни изживявания и таланта на писателя, въздигайки трагедията над всички досегашни опити в българската драматична литература“.⁴⁸ (Форман 1912: 460)

Името на К. Христов присъства и в обзора *Съвременната българска литература* [ориг. *Současná literatura bulharská*] от м. ноември, 1912 г., дело на автора на обобщаващи трудове по славянски литератури – **Ян (Хануш) Махал** (1855–1939). Тук поезията на К. Христов е определена като своеобразен преход (очевидно Я. Махал се е ръководил от авторитетното мнение на д-р Кръстев) между творчеството на Вазов и модернизма. Преди всичко се изтъква, че К. Христов се е наложил като голям лирик „на грациозните, дори кокетни форми с гореща еротична чувственост и с примес от

Чехия. По-късно работи в София и на други места из България. След основаването на Чехословакия е обвинен в сътрудничество с тайната императорско-кралска пражка полиция, на която под псевдоним Заруба е трябвало да предоставя информация предимно за руските и южнославянските гости на Прага, с които – поради дължността си в Славянския клуб – е бил в непрекъснат контакт. Известно време заема държавна служба като чиновник в Градската библиотека на Прага, но след повдигнатото му обвинение, т.е. към края на 1918 г., е уволнен (срв. Аноним 1919: 3).

⁴⁶ В оригинала: „Sotva mohu Ti napsati pár řádek, právě běžím do kasáren. Kdybys věděl, jak slavně jest u nás v tyto dny. Nikdy jsem neviděl bulharský lid tak uvědomělý a tak nadšený. Tuším předem vítězství našich zbraní. V úřadech a ústavech nikoho není, všichni jsou vojáci.“

⁴⁷ В оригинала: „Cyrill Christov, bulharský básník a dramatický spisovatel, býv[alý] univerzitní bibliotekář, nyní gymnaziální profesor a recenzent ministerstva osvěty v Sofii, přijel do Prahy, aby naučil se českému jazyku, a tím otevřel se přístup k české knize, aby poznal z vlastního názoru život českého lidu, jeho osvětěného rozvoje a seznamoval pak po svém návratu bratrský bulharský lid s vyšší pokroku a s duševním rozvojem národa českého.“

⁴⁸ В оригинала: „Psychologické motivování, přísný individualismus, hodnota rytmu, zdravá muskulatura jazyka, úplně vystihuje hluboké duševní úkony a nadání spisovatele a povznášá tragédii tuto nad veškeré posavadní pokusy v bulharské dramatické literatuře.“

анакреотичен лад⁴⁹ (Махал 1912: 17). На фона на това е изненадващ фактът, че в монументалния си труд *Славянски литератури* [ориг. *Slovanské literatury*] (3 тома, 1922–1929) Я. Махал напълно игнорира К. Христов, но не подминава сподвижниците му д-р К. Кръстев, П. Славейков, П. Ю. Тодоров, П. Яворов и др.

Най-известният преди 1945 г. литературовед-българист **Йозеф Пата** (1886–1942) още в началото на професионалния си път пише няколко забележителни статии, посветени на проблематиката на българската модерна литература. Още за първата от тях, озаглавена *За българската литература* [ориг. *O bulharské literatuře*] (Пата 1913; излязла през 1913 г., но завършена още в края на март предишната година) напълно важи сполучливата формулировка на Дана (Дануше) Хронкова, в която се подчертава умереният (немарксистки) социологически подход в литературознанието, прилаган от Й. Пата: „Докато при анализа и съпоставката на старите паметници той [Пата; бел. М. Ч.] подхожда филологически, развитието на българската литература и разпространението ѝ зад граница възприема от културно-историческо гледище, в рамките на историята, с акцент върху идейните стойности и познавателната функция; при проследяването на културните връзки той взема предвид социално-историческото развитие; преводът или художественото заемане на чужда материя го интересуват като ново познание за идеите на автора и на съответния период, т.е. като социално явление. Стреми се към позитивистична прецизност, най-често акцентира върху реферативната и информативната страна на текста, върху описанието на фактите, допълвайки ги с богата библиография по въпроса, съдържаща информация, инспиративна и до днес“.⁵⁰ (Хронкова 1988: 98)

Да се насочим към откъса, в който Й. Пата говори за представителите на най-младото поколение, или както са наречени по-късно, за българските модернисти (макар че Й. Пата още в този свой текст, във връзка с И. Андрейчин, един не особено споменаван в чешка среда поет и теоретик на модернизма, пише за „съвременния български модернизъм, декадентството“⁵¹), които първи правят опит да приключат с миналото и да се конфронтират с културна Европа: „Модни течения, социални, културни и общочовешки въпроси, се изливат като лава в освободената страна и търсят своя отговор. Настана нов живот, а с него и нови нагласи, непознати досега в българската литература. [...] [Е]два след като отразят предосвобожденската и следосвобожденската атмосфера, българските литератори могат да обърнат взор и към по-възвишени теми, по-художествено ориентирани и чисто модерни. Израсна младо поколение, възпитано в духа на западноевропейската литература, захранено с модерните лозунги за силата на индивидуализма, за прогресивността, за социалните

⁴⁹ В оригинала: „graciózní, často až koketní formy, se žhavým citem erotickým a s příměsí anakreontického nastrojení“.

⁵⁰ В оригинала: „Zatímco staré památky [Páta; M. Č.] rozebíral a srovnával filologicky, vývoj bulharské literatury a její rozšíření za hranicemi pozoroval z kulturněsociologického aspektu, v rámci dějin, s důrazem na myšlenkové hodnoty a poznávací funkci; s ohledem na společenskohistorický vývoj se věnoval deskripci kulturních vztahů; i překlad nebo literární přejímání cizí látky ho zajímaly jako nové poznávání myšlenek autorových nebo dobových, tedy jako jev sociální. Usiloval o pozitivistickou přesnost, váhu kladl většinou na stránku referativní a informativní, na popis faktů, a svůj text bohatě opatřoval literaturou předmětu, která je dodnes řadou údajů podnětná.“ За Пата като българист срв. също Соленкова 2012: 317–326; Черни 2013: 15–53.

⁵¹ В оригинала: „dnešní bulharské moderně, dekadenci“ (Пата 1913: 490). Терминът „български модернизъм“ в съвременния литературноисторически дискурс е въведен по-късно от Ян Кошка в монографията му *Модернизъмът в българската поезия* [ориг. *Bulharská básnická moderna*] (Кошка 1972).

проблеми и прочие, очакващи да намерят мястото си в българската литература“.⁵² (Пата 1913: 422) Независимо от това, Й. Пата не проявява разбиране към драматичните произведения на П. К. Яворов, нито към декадентските уклони на най-младите лирици (нарича ги поети, които „имат слабост към напразното струпуване на ‘силни‘ думи с ужасно песимистично лустро, което обаче в същото време е недостовременно и повърхностно“⁵³), той изтъква основно прозаичните-реалисти (предимно Елин Пелин), изказва положително мнение за идилията на П. Ю. Тодоров, както и възторга си от поезията на К. Христов, чиято лирика, макар авторът ѝ по чистота на изказа и непринуденост на стихотворната дикция да е от поколението на младите индивидуалисти, в България се съизмерва с Ботевите и Вазовите класически произведения: „В редица свои поетически сборки е напълно субективен, пее за болките на сърцето си – обикновено за болките, причинени от любовта, плътската любов, от която няма спасение. Страстната любов е основният тон във всички негови песни, а в българската поезия това е нещо напълно непознато. – Неустойчивостта на любовното желание и самият живот за К. Христов са синоними. Трябва да бъдат изживени напълно, за да е пълноценен и животът. А ако това не е възможно, поетът изпада в песимистично, сатирично настроение, на което дава израз в останалите си произведения – винаги с изкусен и красив език и стих; Христов е истински майстор и владее богатството, както и цялата красота на родния си език“.⁵⁴ (Пата 1913: 489)

Й. Пата и занапред се отнася към поезията на К. Христов с този донякъде безкритичен възторг,⁵⁵ дължащ се на личното им приятелство, затвърдено по време на престоя на поета в Прага през 30-те години на миналия век. В този период пражкият българист посвещава на К. Христов повече от двадесет статии, медальони, интервюта, литературни бележки и глоси (срв. напр. Пата 1931в; Пата 1934а, б; Пата 1935а, б, в, г, д; Пата 1938а, б, в, г, д). Не се дистанцира дори от неприятната литературна полемика, разгоряла се между К. Христов и Дора Габе след лекцията ѝ за съвременната българска

⁵² В оригинала: „Proudy módní, otázky sociální, kulturní a všelidské se hrnuly do osvobozené země jako láva a bylo potřebí je zodpovědětí. Přišel nový život a s ním nové názory, v domácí literatuře dosud neznámé. [...] [T]eprve když zachyceno ovzduší předosvobozenké a poosvobozenké, mohli bulharští literáti obrátiti zřetel k námětům vyšším, umělečtější založeným a čistě moderním. Vyrostlo mladé pokolení, odchované již duchem západoevropské literatury, napájené moderními hesly o síle individualismu, o pokrokovosti, sociálních problémech a podobně, jež všechny chtěly býti také umístěny v domácí literatuře bulharské.“

⁵³ В оригинала: „[kteří] si libují v planém hromadění ‚silných‘ slov, s nátěrem hrozně pesimistickým, ale přitom nepravidlým a povrchním“ (Пата 1913: 490). На друго място Й. Пата (Пата 1913: 493), във връзка с Иван Кирилов, определя и опитите на „най-младите“ в областта на драмата като общо взето неоригинални, затънали „в западноевропейските художествени течения“, т.е. в закъснелия символизъм, декадентство и в „общата, в добрия и лошия смисъл на думата, модерност“ (в оригинала: „[výplody tonoucí] ve vleku západoevropských proudů“, „všestranné, dobře i špatně chápané modernosti“).

⁵⁴ В оригинала: „V řadě svých básnických sbírek je úplně subjektivní, zpívá o bolech svého srdce – a to namnoze o bolestech lásky, lásky tělesné, již se nelze ubrániti. Vášnivá láska je základním tónem všech jeho zpěvů a něco v domácí poezii úplně neznámého. – Láska milostné touhy a život sám jsou Christovu věci synonymní. Je třeba vyžít, aby byl život plný. A nelze-li, pak upadá básník v pesimistické, satirické naladění, jemuž dává v jiných básních výraz – a to všude obratným a krásným jazykem i veršem; Christov je pravým mistrem v ovládnání jazykového pokladu i všech krás rodného jazyka.“

⁵⁵ Изключение прави единствено откъсът от студията на Христо Цанков-Дерижан за българската литература през войната (*Българска сбирка*, бр. 20/1913, с. 17–27), в която Й. Пата само перифразира мнението на автора за стихосбирката *На нож!* (1913): освен силните като художествено внушение стихотворения *Пленници*, *Пристъп*, *Печална Коледа* и др., в посочената книга е поместено и стихотворението *Убийвай!*, в което К. Христов напълно изоставя интимната си лирика и „изведнъж, във военно време, се събужда като народен поет, почти шовинист“ (в оригинала: „najednou v době války stal se přes noc básníkem národním, téměř šovinistou“) (Пата 1914: 281).

литература.⁵⁶ За отношенията между двамата участници в него добавя интересни шрихи и запазената взаимна кореспонденция на Й. Пата и К. Христов, но този материал надхвърля рамките на разглежданата тук тема.

2. Първи преводи на творбите на К. Христов на чешки език

Като поет К. Христов става познат на чешката публика благодарение на вече многократно споменавания **Владислав Шак**. Първият му превод се появява през 1897 г. в приложението за белетристика на политическото списание *Čas* – става дума за лирическата миниатюра *Zimní motiv* (ориг. *Зимен мотив*):⁵⁷

Зимен мотив

Zimní motiv

Безжизненост дълбока, сън, мрътвило...

Vše bez života v spaní. – Mrtvo všade.

Нощи без месец, без звезди;

Bez lundy noc a bez hvězd nebe sen.

Угасна слънцето сред облаците **ледни**,

Led chmurných mraků **úsměv slunce krade**

Не дишат земните гърди...

a v spárech mlhy zmírá zimní den.

Но не, ще бляснат пак нощите майски,

A přec noc máje zdřímne v lístcích květů

Бог слънцето ще палне пак,–

a nebe sluncem vyjasní se zas.

В човешкото сърце **остават само**

Jen lidské srdce **prázdnno bude vznětu:**

Вековни **преспи, мраз и мрак**...⁵⁸

v něm **oheň vášně, ale zloby mráz!**⁵⁹

В превода си В. Шак като цяло успява да пресъздаде усещането за замрелия, сякаш потънал в приказно-леден унес, зимен ден, но що се отнася до конкретната поетическа образност, той се отклонява от оригинала. Вместо обикновеното „Угасна слънцето сред облаците ледни“ В. Шак създава собствена вариация на тази визуална и сетивна част от изображението: „Led chmurných mraků“ (комбинация от студ и недостиг на светлина) „úsměv slunce krade“ (даряващата живот звезда е персонифицирана и антропоморфизирана – студът на облаците краде усмивката на проблясващото слънце, т.е. поглъща лъчите му), а следващият стих „Не дишат земните гърди...“ той вече интерпретира съвсем свободно: „a v spárech mlhy zmírá zimní den“. Във втората строфа отсъства мотивът за „обожествяването“ на слънцето („бог слънцето ще палне пак“), преводачът запазва само усещането за светлината: „a nebe sluncem vyjasní se zas“. В. Шак разделя на две части и последното двустиише, по-късно преработено от К. Христов – „В човешкото сърце остават само / Вековни преспи, мраз и мрак...“. В първата част той изобразява празнотата на сърцето: „Jen lidské srdce prázdnno bude vznětu:“, а във втората целенасочено променя лексиката (с изключение на думата мраз) и създава собствена поанта, изразяваща вътрешната раздвоеност на лирическия субект: „v něm oheň vášně, ale zloby mráz!“. Внушавайки чрез този контраст „двойственото“

⁵⁶ Всъщност причина за спора е мнението на К. Христов, че лекцията на Д. Габе е твърде лаическа и пристрастна, пренебрегваща значимите авторитети в българската литература. Възмущението му се дължи и на факта, че в лекцията че не се споменава за него (срв. Пата 1931а, б; Пата 1932а, б; Пата 1933а, б; Пата 1933в).

⁵⁷ Подчертаванията в цитираните стихотворения тук и по-нататък са мои [бел. М. Ч.].

⁵⁸ Преводачът работи с първия вариант на стихотворението, отпечатан в сп. *Мисъл*, цитиран и тук (Христов 1895: 112). В събраните съчинения на поета (Христов 1966: 107 [= *Избрани стихотворения*. София 1903, 14]) същият вариант е радикално променен: „В душа измъчена, в душа разбита – / там само влада вечен мрак.“

⁵⁹ Христов 1897: 154.

чувство, завладяло сърцето, преводачът без да иска създава една алогичност, респ. парадокс: ако сърцето е „лишено от плам“, т.е. престанало е да чувства, и в него няма любовен жар, как тогава в него ще лумне „огънят на страстта“?

Изглежда, че самият В. Шак също не е бил доволен от работата си, поради което той вече не публикува стихотворението, докато останалите му преводи, първоначално излезли в различни периодични издания, след това са поместени в антологията *Z bulharského Parnasu* (1909 г., вж. и по-нататък).

В. Шак се връща към стиховете на К. Христов и през 1898 г. Този път става дума за стихотворението *Франтишек Палацки!* (на чешки: *František Palacký!*), изразяващо преклонение пред духовната извисеност на чехите и пред политическия им жалон, основателя на модерната чешка историография Франтишек Палацки (1798–1876), наричан „Бащата на народа“. Произведението документира ранния интерес на К. Христов към Чехия – свързано е с първия му престой в Прага през 1898 г. и с провежданите по същото време тържества по случай годишнината от рождението на Ф. Палацки. Самият К. Христов по-късно си спомня как заминава за Прага с няколко препоръки от В. Шак и с няколко „печати мои стихотворения в хубав превод на чешки“ (Христов 1968: 178), също дело на учителя му. Сред тези преводи явно е и апологията на К. Христов за Ф. Палацки, улеснила достъпа му до чешките интелектуални среди (В. Шак я превежда от в-к *Знаме*, където през 1898 г. е отпечатана за пръв път). Стихотворението изобилства от чешки исторически символи, което би могло да наведе на мисълта, че „Христов“ е псевдоним на някой чешки поет с прославянски убеждения:

Франтишек Палацки!

Кога последно **воинство загина**
със меч в ръка на Бялата гора –
и Чешко се превърна на **пустиня** –
кой вярваше, че ще изгрей зора,
която **кървавата нощ** пръсне?
Кой вярваше, че чехът ще възкръсне?

А подир тая участ мъченишка
кой вярваше, че ще настъпи ден,
кога ще възсият пак Хус и Жижка,
Прокоп и Ероним? О **сън** блажен,
ти беше **сън** на слепи и нероди –
преди Великий Чех **на свет да доде!**

Палацки! Спи ти, о душа велика,
ти, който стопли чешките сърца;
почивай днес ти, който пръв **извика**
сияние на тъжните лица.
Почивай: Чехия ще е свободна –
възкръсна днес ней гордостта народна!

Почивай ти, що каза: „Иде време
не сал за Чешко: близо е денят,
кога славянството ще се съвземе –

František Palacký!

Když s mečem v rukou padli bohatýři,
zkropivší krví pláně Bílé hory,
jak smutná, **širá poušť, v níž dravec hýří,**
zem Čechů byla! Kdo byl by řek', zář zory
že zažene **mrak tmy,** jenž nad ní visí,
a Čech zas z hrobu k žití že se vzkřísí?

A užřev trpký úděl mučedníků,
kdo byl by řek', že z mrtvých vstane zase
ten národ Husa, božích bojovníků, –
Jeroným, Žižka, Prokop, v novém čase
že zase **chloubou bude chabých robů**
až Velký Čech jen **zničí jařma mdlobu?**

Palacký! Spi dnes sladce, velký duchu,
jenž teplem lásky zhráls ta srdce Čechů!
Jen klidně spi! Tys slavně **vzbudil k ruchu**
z mdlob zemi zhnětenou, zem nářků, vzdechů.
Jen klidně spi! Zem česká volnou bude,
Čech šťastným, hrdým ve své zemi všude.

Jen klidně spi! Tys předpovídal správně:
„Víc v Čechách zůle cizí nezavládne,
i Slovanstvo z mdlob pozvedne se slavně

когато то ще поднови светът!“ a starý svět tím probuzením zmládne!“
 Почивай: днес пред твоите мечтанья Před září idejí tvých v horování
 славянството със гордост се покланя!⁶⁰ Slovanstvo s obdivem dnes hlavu sklání!⁶¹

Както се вижда, в одата В. Шак „доизказва“ (понякога дори „раздробява“) поетичните образи. Преводът му не се отличава с особено художествено въздействие, но предизвиква интерес с националното и прославянското звучене на завършека си, предвещаващ светло бъдеще на чешките земи (едва през следващите години преводаческата техника на В. Шак започва да се отличава с по-свободен подход към оригиналния словесен материал, целящ да постигне поетична перифрастичност и вариативност). Още в първата строфа на по-горе цитирания превод е разгърнат стихът „войнство загина / [...] на Бялата гора“, като е засилена и патетичността му „padlí bohatýři / zkrpivší krví pláň Bílé hory“ (може би като компенсация за „кървавата нощ“, превърнала се в „mrak tmy“), а думата „пустиня“ е трансформирана така: „šírá poušť, v níž dravec hýří“. Доста свободно е преведен и краят на втората строфа. Оригиналният образ на съня или на летаргията („О сън блажен, / ти беше сън на слепи и нероди – / преди Великий Чех на свет да доде!“) е преобразен до неузнаваемост в двустипие за новите времена, в които Палацки (очевидно чрез монументалното си историческо дело) ще „унищожи робската немощ“ [на чешки: „zničí jařma mdlobu“] и с това отново ще събуди гордостта на „безсилните роби“ [в оригинала: „ти беше сън на слепи и нероди“]. По подобен начин третоличната форма в третият стих („който пръв извика / сияние на тъжните лица“) е превърната във второлична („Tys vzbudil“), а тъжните лица на чехите са заменени от образа на поробена Чехия: „Tys slavně vzbudil k ruchu / z mdlob zemi zhněnou, zem nářků, vzdechů“ [в оригинала „ти, който пръв извика / сияние на тъжните лица“].

Първите наистина представителни преводи на К. Христов виждат бял свят едва в априлския брой на сп. *Slovanský přehled* (год. VI, 1904). Те отново са от перото на В. Шак, който този път се спира на общо пет стихотворения – *Noc v Neapoli* (ориг. *Неаполитанска нощ*), *V dnech zklamání* (засега неустановен оригинал⁶²), *Scirocco (Vichr)* (ориг. *Шилокко*), *Adriatika* (ориг. *Адриатика*) и *Černé oči* (ориг. *Черните очи*), повечето поместени в стихосбирката *Trenemu* (1897) и вдъхновени от втория престой на поета в Италия⁶³ (Христов 1904: 294–296). По-късно те излизат още веднъж (с някои

⁶⁰ Христов 1968: 178–179.

⁶¹ Христов 1898: 112.

⁶² Преводът показва трудностите, с които биха могли да се сблъскат чуждестранните изследователи на творчеството на К. Христов, ако изхождат от избраните му в пет тома съчинения, и предимно от т. I – *Лирика* (1966), ред. Светла Гюрова и Кръстьо Кулумджиев. Често пъти е трудно (особено предвид непълнотата на чуждите библиотечни фондове и недостъпността на първите сборки на К. Христов в интернет) да се установи първоначалният вариант на съответния текст и да се определи кой е оригиналът, ползван при превода. Поетът постоянно е редактирал и поправял лирическите си произведения, така че повечето му стихотворения имат по няколко варианта, но в споменатия т. I обикновено са посочени само библиографските данни на съответния вариант и много по-рядко е препечатан целият текст, ако разбира се, изобщо е включен в изданието. С други думи, поне що се отнася до лириката е желателно – както е напр. в случая със събраните съчинения на Пенчо Славейков и на П. К. Яворов – всички варианти на творбите на К. Христов да бъдат придружени от критически коментари и бележки.

⁶³ Христов е стипендиант, подготвящ се за студент в Императорската кралска академия за търговия и мореплаване в Триест. Макар че изкарва там цяла година (1895–1896), той не успява да издържи приемния изпит и се връща в България (едва тогава полага и зрелостния си изпит): „Причината за този неуспех се дължи на несполучливия подбор на кандидата, който по принцип има друга мотивация: в

незначителни промени) във вероятно първата по рода си в света българска поетическа антология, озаглавена *От българския Парнас* (на чешки: *Z bulharského Parnasu* [Рудолф 1909: 85–91]). Към тях В. Шак добавя и три превода на произведения от същата стихосбирка – *Strach* (ориг. *Страх*), *Hvězda* (ориг. *Звезда*) и *Odpust'* (ориг. *Просту!*). В избраните съчинения на К. Христов повечето от тези стихотворения са в редакцията, в която излизат и в тома-равносметка *Избрани стихотворения* от 1903 г. Само една от емблематичните и най-силно еротичните му творби – *Черните очи* (от сбирката *Трепети*) е публикувана във вида си от 1897 г.:

Черните очи

Видях я – ослепяха ми очите
от тая демонична красота
и вик безумен тласнаха гърдите
към схванати уста.

Между вулкани майка я родила,
в Калабрия – сърца за да морй ...
Де другаде, кажете, тая сила
и страст, и плам гори?...

Два дена веч – две годин – аз линея,
че тя не снема огнен взор от мен, –
а смелост липсова... Ще полудея!...
Но дойде третий ден...

На третий ден аз грабвам китка цвете
и влизам при Розалйя: подлий страх
тоз път веч задуших и за ръцете
аз смело я хванах.

И викнах ѝ: „Три дена вече стават!
Не мога повече – не ме мъчи!...
Очите твои мира ми не дават –
тез черните очи“...

Но смая се и трепна тя тогива –
и готви се да бяга, да се крий:
„Недей!... Батиста е ревнив... не бива!
Да знай – ще те убий!...“

„Да ме убие!... нека!... остави ме!...“ – „Necht' zabije mne!“ –
„Pust' mne!“ –

Černé oči

Ji spatřil jsem. – Žár oslnil mne rázem,
jenž demonicky z černých očí plál.
Já děl: „Hle, Fryna, před ní klekneš na zem“ –
a... zbaběle jsem stál.

Květ divoký té divné Kalabrie
s tím žárem sopky v temnu zřítelnic –
z nich lásky jas, či svůdný úklad zmije
mým očím plane vstříc?

Dva dny – let dvou to muka – zřím ty oči,
jak vpíjejí se v zrak můj divně tak,
že v sladkém zmatku se mnou svět se točí
a zatmívá se zrak.

Den třetí – zas ten žár jí z oka plane
a vášně běs už zcela rve mou hrud':
„Slyš, Marietto, co chce, ať se stane,
mám rád tě, mojí bud'!“

„Žár očí tvých mne zmámil! Jak se soužím,
ty nevidíš? Či nechceš vidět snad?
Sen mívá mne, jak stín už jen se ploužím –
mám šíleně tě rád!“

Ty černé oči v zmatku k zemi sklání
a dí: „Mne nemuč, nevíš, jak mi je,
jak žárlí Baptista, ty nemáš zdání,
nás oba zabije!“

младежките си години той е известен със своето неуважение към военния мундир. На резултата от изпита навярно оказва влияние и увлечението му по италианската писателка Ерминия Фабрис, която смята да последва в Америка.“ (Кожухаров 2015: 161) За втори път Христов пребивава в Италия (точно в Неапол) за няколко месеца през 1897 г. Повечето от преведените от В. Шак стихотворения са писани именно по това време и са с италиански сюжет.

И тигър ревна в моето сърце – и хубостта, която подлуди ме, аз грабнах на ръце.	„Miluji tě, můj život bez tvé lásky ztracený“ – – V mé náruči se chví to sladké dítě jak ptáček chycený.
И тез очи безумно-сладострастни със хиляди целувки аз покрив, и в тия устни трепетни, безгласни аз своите устни впих.	A líbám ji, vlas hladím, líbám zase, jí řasy líbám, tváří líbám květ... A Marietta rdí se, usmívá se – v polibcích sládne ret.
И всичката ми кръв нахлу в главата... Как можех вече аз да се свестя, когато и Батиста, и... камата сама забрави тя?... ⁶⁴	Má žárlivec mne děsit? Jeho hněvy? Či dýka jeho? Bah, vím dozajista, že Marietta nic už o tom neví, čím byl jí Baptista! ⁶⁵

Въпреки че на места В. Шак успява да пресъздаде вълнението и сексуалната възбуда на лирическия герой, същевременно става ясно, че за него оригиналният текст не е водещ, а е по-скоро импулс за лично творчество. Още първият стих с по-общо звучене „вик безумен [...] към схванати уста“ е конкретизиран чрез употребата на пряка реч: „He, Fryna, před ní klekneš na zem“ (с допълнението „a... zbaběle jsem stál“). Лирическият субект сравнява красивата италианка със старогръцката хетера Фрина (Φρύνη), която обаче не откриваме при К. Христов. Дело на преводача е и премахването на сложната, вътрешно поляризирана конструкция от смислово равнопоставените помежду си съществителни имена „сила – страст – плам“ в следния стих: „z nich lásky jas, či svůdný úklad zmije / mům očím plane vstříc“. Към драматизиращ елемент, основаващ се отново на пряка реч (все пак трябва да признаем, че тя е в духа на стихотворението), В. Шак посяга и в четвъртия стих – „подлий страх / тоз път веч задуших и за ръцете / аз смело я хванах“, като освен това заменя името Розалия с името Мариета – „a vášně běs už zcela rve mou hrud: / Slyš, Marietto, co chce, ať se stane, / mám rád tě, mojí bud!“ Преводачът работи свободно и с мотива за черните очи, особено в петата строфа, където рафинираната градация на К. Христов е значително отслабена и стихът „Три дена вече – Очите твои – тез черните очи“ зазвучава само в началото, преведен при това по следния начин: „Žár očí tvých“, т.е. като е изпуснато както пояснението за време – три дена, така и уточнението, че това е време на непрекъснати любовни мъки. В последния стих образът на очите вече е заменен с баналното „mám šíleně tě rád!“. Банализирана е също така и въздействащата рима на К. Христов „мъчи – очи“ (при В. Шак: „snad? – rád!“). Същото важи и за предпоследния стих, в който вместо омагьосващите очи на любимата лирическият Аз целува (или гали) косите, миглите и страните ѝ.

В. Шак пренебрегва и някои други детайли, вероятно тъй като се старее да подсили емоционалния заряд на текста (в шестия стих „ще те убий!“ е заменено с „nás oba zabije!“, а в следваща строфа речта на лирическия субект е разделена на реплики, оформени като диалог с любимата: „Nechť zabije mne!“ – / „Pust’ mne!“ – / „Miluji tě [...]“). Поантата е изразена сравнително добре – красивата жена отдавна е забравила за Батиста и камата му, но оригиналният (и много по-мъжествено издържаният) стих „И всичката ми кръв нахлу в главата...“ е разгърнат в значително по-многословна,

⁶⁴ Христов 1966: 135–136 [= *Трепети*. София 1897, 59–60].

⁶⁵ Рудолф 1909: 90–91.

трикратно подчертана препратка към съперника в любовта: „Má žárlivec mne děsit? Jeho hněvy? / Či dýka jeho?“

Дори само тези няколко сонди в преводите на В. Шак потвърждават виждането на литературоведа Д. Хронкова, че при по-традиционните (предмодернистични) поети преводачът⁶⁶ постига – въпреки известната маниерност – по-добри резултати, макар често да се отдалечава от смисъла на оригинала и да изхожда (между другото, както и Адолф Черни) от вече преодоляната по онова време „поетична техника на школата на Лумировците“, напредничава и актуална преди всичко през 70-те и 80-те години на XIX в. (срв. Хронкова 1975: 155–156).

Тук трябва да бъде направено и едно уточнение. При Лумировците доминира стремежът към запазване на рамката на преводната творба, т.е. стремежът към придържане както към прозодичната, така и към съдържателната страна на оригинала, независимо че това налага известно насилие над чешкия език. Модерният подход обаче залага преди всичко на „семантичната функция на формата“ и утвърждава като по-релевантна не метриката, а действителната звукова реализация (ритъмът, темпото), поради което е „по-основателен принципът да се превежда с оглед на ‘ритъма на оригинала’, а не на ‘размера на оригинала’“⁶⁷ (Леви 1963: 168). Широкият репертоар от неологизми, поетизми или дословни „варваризми“, използван от Лумировците (включително българизмите), непрегледният и сложен синтаксис (многобройните анжамбмани, дори анаколутите) и словоредните инверсии затрудняват разбираемостта, хомогенността и естествеността на поетичната реч и я правят по-скоро перифрастична. Към цитираното мнение на Д. Хронкова може също така да се добави, че подходът на В. Шак се отличава с по-свободна работа с поетичния материал и с транспониране на авторските тропи, като на практика е насочен от веществеността към поетичната парафраза и вариативност. Освен това, все по-силно изразената тенденция към парафразиране и многословност е налице както в преводите му за сп. *Slovanský přehled* и в споменатата антология *Z bulharského Parnasu*, така и в двата му последни по-обемни превода на поезия – стихосбирките на Елисавета Багряна *Ta věčná a ta svatá* (ориг. *Вечната и святата* [1927], издадена на чешки през 1931 г.) и *Symphonie Prahy* на К. Христов (ориг. *Симфонията на Прага* [1932], по идея на автора излязла на български език с промененото заглавие *Каменният блян на Прага* и включена в книгата му *Вълнолом* [1937]).⁶⁸

Следващият преводач на К. Христов е вече споменатият **Франтишек Тихи (Зденек Броман)**, привлечен към българската поезия от А. Черни (за него и списанието вж. по-горе). Повод за българистичния дебют на З. Броман стават няколко стихотворения на К. Христов (Христов 1906: 1–2) и П. К. Яворов (Яворов 1906: 2–4), избрани да бъдат публикувани в бр. 1, год. IX на сп. *Slovanský přehled*, излязъл през 1906 г., които между другото са доста трудни за един начинаещ.⁶⁹ Броман си избира пет напева с народно звучене от цикъла на К. Христов *Písň z chat I–V*. (ориг. *Колибарски песни*),⁷⁰ както и стихотворенията *Serenáda* (ориг. *Серенада*) и

⁶⁶ Цитираното мнение се отнася до преводите на В. Шак на Вазовата поезията.

⁶⁷ В оригинала: „[je] orgánovější zásada překládat ‚rytmem originálu‘ než ‚rozměrem originálu‘“.

⁶⁸ В първия случай преводът на В. Шак припомня преводите от края на XIX в., което води до пълното заличаване на модерността и иновативността в стиховете на Багряна. При *Symphonie Prahy* са налице още по-съществен промени на лексикално и семантично равнище (вж. по-подробно Бехиньова 1978, 205–215; Черни 2008: 243–249).

⁶⁹ Тъй като отделните годишници на списанието излизат от есента на предходната година до лятото на следващата, често пъти грешно се посочва, че преводите са публикувани едва през 1907 г.

⁷⁰ Началните стихове на оригиналите (Христов 1966: 324, 323, 328, 334) са следните: *XX Поминувам*,

Podzimní motiv (ориг. *Есенен мотив*) от сборката *Избрани стихотворения* (1903). В окончателния си вид напевите излизат също така в *Самодивска китка* (1904) и в *Слънчогледи* (1911).

По-нататък ще се спрем на три откъса от цикъла *Колибарски песни*, чиито оригинали се отличават със силно диалектно звучене⁷¹ (употребени са множество изрази и звукови особености, характерни за македонските говори, на места дори е отбелязано различаващото се ударение на думите). З. Броман се опитва да предаде тези особености не чрез въвеждане на чешки диалектизми, а с помощта на стилизация на целия текст по модела (и поетиката) на чешките народни песни:

XX

Поминувам, заминувам:

рамни двори оградени,
нови порти, **вити** порти
обковани, зарезени.

I

Podél kráčím, kolem kráčím:

Rovné dvory ohrazené,
nové dvěře, **krásné** dvěře,
okované, zastrčené.

Моме спиет среди дворје –
среди дворје под лозата! –
Ал **трендафил** на образи,
къдър **здравец** на главата.

Spí tam dívka prostřed dvora,
prostřed dvora pod révami; –
na skráních má **rudé růže**,
v hlavě **čapí nůsek** samý.

Не сум елен да прескоча,
ни змия – **да се промъкна**.
Не сум вода да прелея,
нити пиле – **да прехвъркна**.⁷²

Nejsem jelen, bych tam skočil,
ani had – **bych sebou šlehnul**,
nejsem voda, bych se přelil,
ani kuře – **bych tam vběhnul**.⁷³

Първият откъс откроява творческия подход на З. Броман към реалиите. Въпреки че „вити порти“ не са дословно нито сводести („klenuté“), нито красиви врати („krásné dvěře“), въведеният от преводача образ функционира сполучливо с оглед на една друга тяхна характеристика – те са здрави и наскоро оковани. По-нататък образът на трендафила, по-скоро розов на цвят, е пренесен в чешкия текст с помощта на

заминувам... (на чешки: I. *Podél kráčím, kolem kráčím...*) XIX *Девојко леле, девојко...* (на чешки: II. *Dívěnko toje, dívěnko...*), засега неустановен оригинал (на чешки: III. *Dva sokolíci z dveří vyletěli...*), XXIV *Първа рана – от пушка бойлия...* (на чешки: IV. *První rána – dlouhá puška nová...*) и XXX *Димано леле, Димано...* (на чешки: V. *Dímano toje, Dímano...*).

⁷¹ Цветана Романска убедително доказва, че преобладаващата част от стихотворенията в *Самодивска китка* са текстове на народни песни от сборките на братя Миладинови и на Стефан Веркович, адаптирани свободно или парафразирани (срв. Романска 1938: 81–100). Детайлен анализ на стихосборката (с оглед на внимателно обмисляното от К. Христов трансформиране на оригинални фолклорни текстове) прави Ваня Колева, която обобщава наблюденията си така: „[...] Кирил Христов не просто тръгва от фолклора, за да се оттласне и диференцира от него, както това прави Петко Р. Славејков и което е характерно за Възраждането въобще. Усвоил възможностите на стилизацията като съвместяване на познатите от народните песни сюжети и мотиви и чрез тях – разкриване на модерното мислене и търсения, Кирил Христов диалогизира с кръга *Мисъл*. Той пристъпва към особен тип експеримент, при който близостта с емпиричния материал е само привидна. [...] Поетът променя акцентите в народните песни. Преобръща представите, битувачи във фолклора. Стреми се да придаде на старите модели нов, модерен облик. Да хармонизира звученето им. Да ги превърне в поезия, въздействаща и провокативна за модерния човек.“ (Колева 2009: 115)

⁷² Христов 1966: 324 [= *Слънчогледи*. София 1911].

⁷³ Христов 1906: 1.

словосъчетанието „rudé růže“ (червени рози). За здравеца, който в българския фолклор е символ на здравето, виталността и красотата, и е източник на положителна магична енергия, З. Броман намира чешки фолклорен еквивалент на растението – „čarí nůsek“. Същевременно той проявява творчески усет и при превода на глаголите – например стихът „Поминувам, заминувам“ е адаптиран така: „Podél kráčím, kolem kráčím“, изразът „да се промъкна“ е предаден чрез по-експресивното „bych sebou šlehnul“, а изразът „да прехвъркна“, с цел да бъде спазена римата, е трансформиран в „bych tam vběhnul“ (римата „šlehnul – vběhnul“ всъщност е едно скрито между редовете хумористично преувеличение).

Във втория превод е налице малко неадекватната и неуместна употреба на поетизма „vesna“ вместо неутралната дума пролет, но за сметка на това фраземът „(давам) през девет села в десето“ е преведен така, че да звучи съвсем естествено, срв. „(dát) přes devět vesnic v desátou“. Тук не е от особена важност, че числото девет, в случая символизиращо преодоляването на голямо разстояние, не буди допълнителни конотации у чешкия реципиент:

XIX

Девойко леле, девойко,
сà **пролет** моя, сà лето –
наесен майка те даде
през девет сèла в десето.

Кога те видох на коня,
чифте кобури похванах,
па жал ми падна за майка,
че ѝ едничък останах.⁷⁴

II

Dívenco moje, dívenco,
jsi létem mým, jsi **vesnou** mou –
Na podzim matka dala tě
přes devět vesnic v desátou.

Když viděl jsem tě na koni,
já **bambitku** vzal k sobě sem,
a pro matku pad' na mne žal,
že jedináčkem zůstal jsem.⁷⁵

Единственото отклонение от оригиналната семантика е замяната на съществителното име в словосъчетанието „чифте кобури“ (във фолклора по-често във вариант „чифте пищови“) с чешкото име „bambitka“. В български контекст този образ означава само едно – мъжът отива да стане хайдутин, при З. Броман обаче намираме конкретен вид оръжие, асоцииран от чехите с разбойничеството, само отчасти припокриващо се само отчасти с хайдутството, т.е. с въоръжената борба на българите срещу поробителя по време на Османското робство.

За хайдутството става дума и в последния откъс от произведенията на К. Христов, повлияни от фолклора, които ще бъдат разгледани тук – XXIV *Първа рана – от пушка бойлия...*:

XXIV

Първа рана – от пушка **бойлия**,
втора рана – от сабя **фрингия**,
трета рана – от **момини** зуби.

Първа рана – гори, ще угасне,

IV

První rána – **dlouhá puška nová**,
druhá rána – **šavle junákova**,
třetí rána – **milenčiny zuby**.

První rána – hoří, uhasí se,

⁷⁴ Христов 1966: 323 [= *Слънчогледи*. София 1911].

⁷⁵ Христов 1906: 1.

втора рана – боли, ще зарастне,
трета рана – **юнак ще погуби.**⁷⁶

druhá rána – bolí, zahojí se,
třetí rána – **ta junáka zhubí.**⁷⁷

Фолклорните названия на оръжия – пушка бойлия, сабя фрингия (по-често срещано като френгия, т.е. от френски тип) – са заменени с добре отговарящите на ритмиката и близките по смисъл описателни номинации: „dlouhá puška nová“, „šavle junáková“. Притежателното прилагателно име „момини“, напълно в интенциите на псевдофолклорния текст, е преведено с прилагателното „milenčiny“, предпочетено заради броя на сричките вместо по-близкия смислов еквивалент „dívčiny“. В последния стих преводачът е решил да подчертае третата смъртоносна рана чрез употребата на показателно местоимение: „třetí rána – ta junáka zhubí“, тъй като мястото на ударението в по-естествения за изговаряне вариант „třetí rána – junáka zahubí“ (– ъ – ъ / – ъ ъ – ъ ъ) не е подходящо от гледна точка на прозодиката.

По време на посещението на К. Христов в Прага (в края на юли и началото на август 1912 г.) той и Тихи-Броман започват да водят кореспонденция (не е изключено да са се срещали и лично). В резултат на това се появяват още няколко преводни стихотворения на поета, отново отпечатани в сп. *Slovanský přehled*. Този път З. Броман се спира на три фолклорно стилизирани произведения от *Самодивска китка* (1904), респ. *Слънчогледи* (1911), публикувани под общото заглавие *Rusalčí kytky*,⁷⁸ като и тук той остава верен на преводаческата си техника, поради което анализът им не би донесъл нови наблюдения за рецепцията на К. Христов в чешка среда. Към тях обаче З. Броман добавя и превод на хедонистичното стихотворение от три строфи *Píseň* (ориг. *Песен*), публикувано още през 1897 г. (*Мисъл*, год. VII, кн. 1, с. 35–36), а малко след това (през същата година) и в стихосбирката *Тренети*. Съпоставката на този по-стар вариант със следващата редакция на творбата, поместена в стихосбирката *Химни на зората* от 1911 г., и по-късно препечатана в бележките към избраните произведения на автора, показват, че Броман със сигурност е работил с преработената (втора) версия, срв.:

Песен [1897]

Майка за любов те е родила –
не да **туряш примки** ти за мен:
да се любим ние днес, о мила, –
що ни трябва утрешния ден?

Остави ме с **огнени целувки**
да обсия твоето **лице!**
Ах, недей с тез дяволски
[преструвки
в робство кани моето сърце.

То е птичка, що се мъчно вдава,
днес е тука – утре отлетя:
но във всяка шубрака оставя

Песен [1911]

Майка за любов те е родила,
а за **лудини и песни** мен;
да се любим ние днес, о мила, –
що ни трябва утрешният ден?

Днес е всичко, цял живот; **милувки**
и **безумйе**... Не лови **ръце**;
дай **уста**... Тез дяволски **приструвки**
не заробват моето сърце.

Птичката, дете, се мъчно дава;
днес е тука – утре отлетя...
Но във всяка шубръка остава

Píseň

Pro lásku jen jsi se narodila,
pro **bláhovosti a písně** mé:
Bychom dnes se milovali, milá,
zda-li zítřka potřebujeme?

Dnes je vše, je život: **políbení,**
opojení... Nech si **ruku** svou,
dej své **rety**... **Ďábelská jich**
[chvění
však mi srdce nikdy nezajmou.

Ptáče, dítě, nesnadno se chytá:
Dnes je tady, však už zítra ne.
Avšak pod každíčkým lístkem

⁷⁶ Христов 1966: 328 [= *Слънчогледи*. София 1911].

⁷⁷ Христов 1906: 1.

⁷⁸ Стихотворенията са означени с римски цифри, а началните им стихове са следните (ориг. по Христов 1966: 306, 365, 362 [= *Слънчогледи*. София 1911]): II *Море, Доне, китка китиш*... (на чешки: I. *Dono milá, kvítím zdobíš*...), LX *Постой, почакай, Тодоро*... (на чешки: II. *Postůj, Todoru, a počkej*...) и LVII *Никнала ми е мома Тодора*... (на чешки: III. *Ku prameni nad voděnkou chladnou*...).

по една вълшебна песен тя.⁷⁹ по една вълшебна песен тя...⁸⁰ po něm luzná píseň zůstane.⁸¹ [skryta]

Както подсказват подчертаните думи, З. Броман превежда от по-късната редакция (срв. „лудини и песни“ – „bláhovosti a písňě“, „Днес е всичко“ – „Dnes je vše“, „Птичката, дете“ – „Ptáče, dítě“), съумявайки да запази силната еротичност на тези редове – обективно погледнато – принадлежащи към ранната еротична лирика на поета. Особено втората строфа, в която лирическият говорител отказва платоническата връзка и призовава за задоволяване на телесното желание („Не лови ръце; / дай уста...“ – „Nech si ruku svou, / dej své rety“), е преведена въздействащо и дребните отклонения от оригинала (срв. „дяволски приструвки“ и малко неясното „Ďábelská jich [tj. retů] chvění“ („Дяволският им [т.е. на устните] трепет“) могат да бъдат оправдани, тъй като благодарение на тях е спазена римната схема.

Наличната кореспонденция⁸² показва, че преводачът и българският поет продължават да поддържат колегиални и приятелски отношения и през почти десетгодишния престой на К. Христов в Чехословакия.

Така например К. Христов изразява възторга си от таланта на Ф. Тихи в писмо от 16.08.1912 г., написано в Прага (става дума за наскоро излезлите на чешки език стихотворения от цикъла *Самодивска китка* в превод на З. Броман [Христов 1912а: 407–408]) и същевременно тактично му предлага да преведе още някои негови творби: „Очарован съм от великолепните Ви преводи из нашата поезия, аз Ви благодаря изобщо за вниманието към литературата ни и частно за това към мене, и се осмелявам да Ви изпратя първите две книги от новото издание на съчиненията си. Там ще намерите отбелязани, кои стихотворения аз смятам, че представляват най-характерно моите художнически средства. Ако се случи да преведате нещо от това издание, ще Ви моля да имате пред вид преди всичко тях.“⁸³ По-нататък поетът проявява интерес към творчеството на Ф. Тихи, изразява искреното си уважение към него и му предлага услугите си като негов водач из българските литературни полета: „Бихте ми направили голямо удоволствие, ако ми проводите своите оригинални стихове, а така също онова, което сте писали за бълг[арската] литература. Ще остана в Прага още десетина дни. [...] Когато Ви потрѣбват някои сведения за нашата книжнина, ще ми бъде особено приятно да Ви ги доставя с всичката възможна обективност.

Моля, приемете уверение в отличната ми към Вас почит.“ Послеписът към писмото показва, че още през 1912 г. К. Христов вече владее сравнително добре чешки език, но не се осмелява да пише на него: „Съжالياвам, че не мога да Ви напиша по чехски. Макар вече свободно да чета на езика ви, аз не го познавам така перфектно, за да имам смелост да пиша на него – и то на писател.“⁸⁴

К. Христов лично се ангажира да осигури достъп на вдъхновения преводач не само до своите, но и до книгите на други български творци. Например в дълго писмо, изпратено от София на 8.09.1912 г., той запознава Ф. Тихи с възгледите си за символистичната лирика на Теодор Траянов: „Дадох адреса Ви на мнозина свои

⁷⁹ Христов 1966: 124 [= *Трепети*. София 1897, 28].

⁸⁰ Христов 1966: 585 [= *Химни на зората*. София 1911, 9].

⁸¹ Христов 1912а: 408.

⁸² В личния архив на автора има богата и разнообразна кореспонденция, съхранявана в Литературния архив на Музея на националната писменост в Прага [Literární archiv Památníku národního písemnictví v Praze], фонд *Tichý František*, който обаче не е обработен и инвентаризиран (по-нататък фонд *Тихи*).

⁸³ Писмо на К. Христов до Ф. Тихи от 16.8.1912 г. (фонд *Тихи*).

⁸⁴ Двата цитата – пак там.

приятели книжовници. Всички обещаха, че ще Ви пратят някои от книгите си. От г. г. Вазова и Яворова навярно трябва да сте получили вече по нещо.

Стихотворенията на Т. Траянов ще Ви проводя тия дни заедно с някои други неща. За този наш поет може би не ще бъде лишно да Ви кажа няколко думи. Нарушението на всички асоциативни закони у него напомня оня немски шегобиец, който, за да усмее крайните декаденти, избрал 53 заглавия на книги в библиотеката си, написва ги на отделни книжки, които туря в джеба си и хубаво разбърква, и от които написва едно ‘великолепно стихотворение за смисъла на живота’, без да употреби нито една своя дума. На Траяновата поезия в България се гледа като на един шарен цитатен лексикон и никой не взема това явление на сериозно – не само защото се указва, че Траянов е заимствувал стотини откъслечи от антологията на Benzmann ‘Moderne deutsche Lyrik’.⁸⁵ Към писмото е приложена книгата с мистични прози *Богомилски легенди*, издадени през 1912 г. от анонимен автор, за който К. Христов знае, че е „един млад момък, завършил Духовната семинария и сега ученик в тукашната художествена академия“⁸⁶ – Николай Райнов.

Както става ясно, Ф. Тихи бива съвременен информиран за най-новите събития в българската литература и за представителите на второто поколение модернисти, т.е. на символистите. Той продължава да поддържа контактите си с К. Христов, като и занапред тонът на писмата им, от 20-те години на ХХ в. все по-спорадични, си остава приятелски.

Неидентифициран засега остава преводачът на обширната студия на д-р К. Кръстев *Nová bulharská literatura*, съдържаща един единствен превод в мерена реч на стихотворението на К. Христов *V širém světě* (на български език буквално *В широкия свят*, чийто оригинал засега не ми е известен). Не изключвам възможността автор на чешкия вариант да е С. Форман, или евентуално Ф. Тихи, но е доста неправдоподобно това да е В. Шак. Първата му строфа звучи така:

Tak jako ve snu dny mu uplynuly –
ven do světa při prvním úsvitu!
Vždyť byl tak mlád. A bouře mořem duly,
on nemohl na břehu jen státi tu.⁸⁷

Още някои преводи на К. Христов се появяват през Балканските войни.

Станислав Форман (Хостовски), публицист и писател, познат на поета още от времето на престоя му в Прага през 1912 г., превежда сравнително свободно марша *Напред към южните предели!* (на чешки: *Vzhůru na jih, brat kde krvácí!*), посветен на Първи пехотен полк на Българската армия, музиката за който е дело на Добри Христов (1875–1941) – абсолвент на пражката консерватория и ученик на Антонин Дворжак.

Напред към южните предели! Vzhůru na jih, brat kde krvácí!

Напред към южните предели!	Vzhůru na jih, brat kde krvácí!
Дойде денят желан!	Konec jhu a ranám!
Напред, напред, юнаци смели!	Vpřed, jen vpřed, vy smělí junáci,
Пред Цариград на стан!	k Saňhradu branám!

⁸⁵ Писмо на К. Христов до Ф. Тихи от 8.9.1912 г. (фонд *Тихи*).

⁸⁶ Пак там.

⁸⁷ Кръстев-Миролюбов 1910: 910.

Hurá, hurá! K Cařihradu branám!
Konec jhu a ranám!

Там своето ние ще сдобием!
На крак е цял народ!
Напред, юнаци, да се бием
на смърт и на живот!

Skráň tam Vlasti laurem ovijem!
Slovan pouta drtí!
Vpřed, junáci, necht' se probijem
k životu neb k smrti!
Hurá, hurá! K Cařihradu branám!
Konec jhu a ranám!

Днес връщане няма, братя:
В десница меч лъщи.
Да мрем с ура под знамената,
кат нашите бащи!

Meč se blýští s noži v opase!
V návrat nedoufejme!
Otcové jak naši v zápase,
s „hurá“ umírejme!
Hurá, hurá! K Cařihradu branám!
Konec jhu a ranám!

Да мреме, както те са мрели
на Шипченский Балкан!
Напред към южните предели!
Дойде денят желан!⁸⁸

Smrt ať najdem jak ti junáci
šipském na Balkánu!
K jihu dál, kde bratří krváci!
Zhojme jejich ránu!
Hurá, hurá! K Cařihradu branám!
Konec jhu a ranám!⁸⁹

Тъй като текстът е предназначен да се пее, преводачът взема някои нетрадиционни решения, които не са му подсказани от оригинала. Така например, той превежда по различен начин идентичните двустипия в началото и в края на стихотворението – „Напред към южните предели! / Дойде денят желан!“. Най-напред призовава към включване в току-що избухналия военен сблъсък: „Vzhůru na jih, brat kde krváci! / Konec jhu a ranám!“, а след това насърчава към участие в борбата до победния ѝ край: „K jihu dál, kde bratří krváci! / Zhojme jejich ránu!“. Трябва да се признае, че тази форма отговаря на спецификите на чешките бойни песни. Друг тип отклонение от авторския текст е промяната на поредността на стиховете в третата строфа – вторият и четвъртият стих на български („В десница меч лъщи“ и „кат нашите бащи“) отговарят на първия и на третия стих на чешки („Meč se blýští s noži v opase“ и „Otcové jak naši v zápase“). Преводачът често създава и нови поетически образи в стила на гражданската, прославянски ориентираната, лирика (например „На крак е цял народ“ е преведено като „Slovan pouta drtí“) та също така и архаизира словореда (чрез лумировска инверсия), доближавайки се до принципите на остарялата поетична традиция от XIX в. („на Шипченский Балкан“ – „šipském na Balkánu“).

Макар стихотворението да е предназначено за широката публика и да е написано по конкретен повод (с други думи, макар да е „масово“), т.е. художествената му стойност да е съмнителна, а основната му цел е да повдигне и да укрепи военния дух, възможно е, с оглед на времето, в което е писано, да е получило отзвук в чешкото общество заради антитурската си насоченост.

⁸⁸ Цитирано по Аноним 2017: с. р. [он-лайн].

⁸⁹ Форман – Христов 1912: 2.

Подобен е и случаят с близкото по тематика стихотворение *Убивай!* (на чешки: *Zabíjej!*), преведено от убедения традиционалист **Йозеф Пелишек** (1889–1969).⁹⁰ В тази крайно шовинистична и подбуждаща към насилие песен (дори по-точно „боен крясък“), отпечатана един единствен път в стихосбирката *На нож!* от 1913 г.,⁹¹ доминира двустихието „Убивай! Не щади! / Умри, но победи!“. Текстът става толкова популярен, че дори е включен в брошурата *Помни войната! Съвети за строеви офицери* (1916), написана от известния полковник Борис Стоянов Дрангов (1872–1917). В нея четем следното: „Войната е безгранично насилие. Война – смърт: убивай колкото можеш повече. Убивай, не щади; умри, но победи!“

Тя иска краен напън на духовни и телесни сили, проява на всички свойства човешки, от най-възвишените, до най-низки, защото основната цел е на всяка цена да победим, а не да победим по определен начин.

Дето сила владее, там се закон люлее.“ (цит. по 2 изд. Дрангов 1927: 5)
Песенният ѝ характер е запазен и в чешкия вариант, в който се подчертава, че пълно основание за борбата дава петвековното турско робство:

<i>Убивай!</i>	<i>Zabíjej!</i>
Желаний ден настана, борбата се захвана! Убивай! Наш е ред! Отваряй път! Напред!	Hle, chvíle vytoužená: Válka je roznicena! Zabíjej, nám je sled! Na cestu dej se! Vpřed!
Пет века мъки люти – невидени! Нечути! Убивай! Не милей! И волен заживей!	Pět věků muky kruté, nezřené, nevšimnuté! Zabíjej! Stranou cit! Pak budeš volný žít!
Брак има майка мила, но звяр е тя родила! Убивай! Не жали! Муши! Сечи! Коли!	Je soku matka milá, a tvoje zvěří byla? Zabíjej! Nelituj! Střel! Sekni! Bodák tvůj!
Кой чува плаحوвете на наште майки клетки? Убивай! Не щади! Умри, но победи!	Zda slova líčit stačí, jak naše matky pláčí? Zabíjej! Smrt nes všem! Zemři, však vítězem!
Теб днес таз чест се пада: да бъдеш без пощада! Убивай! Наш е ред!	To cíl ti musí býti dnes prvý: Nešetřiti! Zabíjej! Nám je sled!

⁹⁰ Той опитва да работи и в полето на българската литература – не особено сполучлив е преводът му на символистичната поема *Ахасвер* от Николай Лилиев, превежда предимно руски, лужишкосръбски, полски и др. славянски текстове от XIX в.

⁹¹ Стихотворението не е включено дори в избраните съчинения на К. Христов, но от 2017 г. вече е достъпно на Интернет благодарение на проекта *Забравени страници от българската литература* на агенция „Фокус“.

Отваряй път! **Напред!**⁹² Na cestu dej se! **Vpřed!**⁹³

Както се вижда, преводът е сравнително точен, а към ритмиката е избран по-свободен подход. Накъсаната, но ефектна настъпателност се дължи предимно на поставянето на ударението в края на всеки стих, така както е и в българския оригинал, което в чешкия език (ударението в него винаги е на първата сричка) е постигнато чрез употребата на ударени едносрични думи в края на повечето стихове.

Псевдофолклорната лирика на К. Христов привлича вниманието още веднъж, този път на журналиста **Ярослав Мудра** (засега не разполагам с биографичните му данни). Преведената от него миниатюра *Наврѣх тополата*⁹⁴ (на чешки: *Topol*) излиза през юни 1913 г. в сп. *Besedy Času*. Преводаческата дейност на Я. Мудра е спорадична, той не оставя по-значима следа и в историята на българистиката. Специално този негов текст обаче впечатлява поради факта, че е единственият превод на К. Христов на чешки език, който не е в мерена реч, а – по образец на народната поезия – в силабични стихове, срв.:

Наврѣх тополата

Topol

Кацнала е пѣстрокрила птичка
на тополата на гол вършец,
кацнала е и от ранно утро
пее, кърши **сребърен гласец.**

Přiletělo pestrokřídle ptáče
na topolu větev suchou, holou,
usedlo a od časného rána
pěje, jása **zvučným hláskem.**

Слуша я тополата печално
и листце да пошуми не **смей;**
гол вършец се само кротко свежда
и певца тихичко **люлей.**⁹⁵

Poslouchá je zádumčivě topol,
listí ani pohnouti se **nesmí;**
holou větev jenom mírně sklání,
pěvce tichoučce kolébá.⁹⁶

Преводачът променя както заглавието на творбата – на чешки то е *Topol*, така и силаботонично по-строга издържаността на оригинала, въвеждайки елементи от силабичната прозодика. Докато при К. Христов броят на редуващите се срички е винаги еднакъв, т.е. те са в последователност 10+9+10+9, в чешкия превод стиховете се състоят от по 10 срички, като в повечето случаи е съкратен само последният от тях (в първата строфа на 8, във втората на 7 срички). Въведена е и цезура след четвъртата сричка (по този начин са оформени стихове от по 4+6, респ. 4+4 срички), която обаче преводачът не е успял да спазва във финалния стих и затова краят на стихотворението абсолютно се отклонява от общата схема (2+5). Римите на К. Христов („вършец – гласец“ – „holou – hláskem“, „смей – люлей“ – „nesmí – kolébá“) са изцяло премахнати, с което сериозно е нарушен и авторовият замисъл за литературно оформяне на фолклорните прототекстове.⁹⁷ Има и редица други неточности, които обаче могат да бъдат пренебрегнати, срв. напр. превода

⁹² Цитирано по: Христов 2017: с. р. [on-line].

⁹³ Христов 1912б: 21.

⁹⁴ Стихотворението е публикувано за пръв път в сп. *Мисъл* (9, 1899, кн. 4, с. 375) и след това е препечатвано многократно, заради достъпността и неусложнеността си често пъти и в антологии за деца и младежи.

⁹⁵ Христов 1966: 207 [= *На кръстопът*. София 1901, 27].

⁹⁶ Христов 1913б: 180.

⁹⁷ Принципите, спазвани от К. Христов при литературната обработка на фолклорните текстове, са подробно разгледани от В. Колева (Колева 2009: 82–89).

на стиховете „на тополата на гол вършец“ – „na topolu větev suchou, holou“ (допълнена е информация, че клонът е сух, но липсва внушението за клонката като връх на тополата) или „сребърен гласец“ – „zvučným hláskem“ (заради прозодиката е изпуснато трисричното чешко прилагателно в предложен падеж „stříbrným“, т.е. „с със сребърен“) и др. Макар да се придържа към силабичността, стихът на Я. Мудра спазва принципа на стихотворните стъпки (правилен хорей), единствено с изключение на несполучливия финал – „Pěvce tichoučse kolébá“ (– ˘ / – ˘ ˘ / – ˘ ˘), което заедно с елиминирането на римата прави недостатъците на целия превод толкова големи, че го дисквалифицира като неуспешен, макар и семантично верен.⁹⁸

Изненадващо, последното произведение на К. Христов, преведено на чешки език преди 1918 г. е **разказ**. Той отново е дело на Я. Мудра и излиза със заглавие *Hlubiny hrůzy* (буквално „Дълбините на ужаса“, ориг. *Gospoжицата*) в брой на сп. *Besedy Času* от м. март 1913 г. Не мога да коментирам качеството на превода, възхваляващ храбростта, смелостта и всички други морални качества на българския войник, тъй като оригиналът за съжаление не е намираем в чешките библиотеки.⁹⁹ Що се отнася до езика на преводния вариант, той звучи естествено и модерно. Диалогът на двамата протагонисти – на ранения в битката при Цариград и възстановяващ се в болница мечтател с по женски кротък характер, заради това наричан Госпожицата, и на разказвача – негов приятел от следването, е жив и интересен, спомените от войната, оживяващи по време на разказа, са представени с почти художнически усет за натуралистичния детайл, който без съмнение е трябвало да въздейства емоционално на реципиента (на българския и на чешкия) и същевременно, съобразно тогавашните исторически представи, да оправдае българската непримиримост към (вековния) турски враг: „Náhle se přihodilo něco hrozného: proletěl granát a podivnou hrou náhody se stalo, že odnesl pouze hlavu nadporučíkovu, zaryv se právě před naší řadou do země, nevybuchnuv. Viděl jsem již mnohokráte těla roztrhaná od granátů; avšak ta byla znetvořena k nepoznání! V tomto případě stalo se něco jiného: viděl jsem mladíka, ze všech sil postupujícího kupředu, který v okamžiku, kdy mu byla odnesena hlava, učinil ještě několik kroků – mechanicky. Bezhlavý voják, utíkající k tureckým pozicím, s vytasenou šavlí – v tomto obraze bylo tolik hrůzy, tolik hrůzy...“ (Христов 1913а: 85) Ясната националистична ориентация на разказа е подчертана още по-силно във финала, когато приятелят на ранения, след като изслушва историята за обезглавения войник, си тръгва от болницата с радост в сърцето, че е „син на тъй млад и свеж народ“ (цит. по Арнаудов 1967: 316).

3. Заключение

⁹⁸ Нов превод (безупречен от художествена гледна точка) на стихотворението прави поетът Олдржих Вихлидал (1921–1989), ползвайки подстрочник на българистката Хана Райнерова (1921–2007), вж. *Българска поезия* 1983: 24.

⁹⁹ Установих оригинала въз основа на анализа в монографията на М. Арнаудов, в която обаче военната проза на К. Христов е интерпретирана като „весели анекдоти“, срв.: „Предпочитанията на Христов при тази редица разкази е на страната на веселите анекдоти. Поиска ли например да възвеличи българската доблест, той ни предава впечатления си от болницата, гдето посещава приятел от студентските години, „поетическа натура със значителни музикални и поетически дарби“ и свенлив дотолкова, че получава прякор *Госпожицата*. [...] при най-тревожни случаи презрението към смъртта избива с хумор, който кара да се усмихват всички, в пълен контраст към ужасната гледка. Разказва именно момъкът за духовитостта на някакъв селянин по повод на неприбраните още убити в боя и за откъсната от неприятелска граната глава на ротния командир – случаи, които говорят за смело преодоляни смут и за удивителна покорност пред съдбата.“ (Арнаудов 1967: 316) – Възможно е на български разказът наистина да звучи анекдотично, но на чешки текстът има абсолютно противоположен заряд, засилен от преводача чрез промяна на заглавието и пластично описание на ужасите на войната.

До 1918 г. К. Христов е известен на чешката публика предимно като витален поет на необуздания еротизъм и телесните радости (вж. обзорите на А. Теодоров-Балан и първите преводи на любовната му лирика, дело на В. Шак), макар никога да не е смятан за идеен сподвижник на основателите на „Голямата четворка“, а по-скоро за свързващо звено между Вазовата школа и първата модернистична вълна – кръга около сп. *Мисъл* (вж. ключовата студия на д-р К. Кръстев, преведена на чешки език през 1910 г.). Двата ранни престоя на К. Христов в Чехия (през 1898 и 1912 г.) оставят ярка следа в отношението му към нея, независимо дали става дума за чешките мотиви в поезията му (стихотворението *Франтишек Палацки!*), за операта на К. Махан *Хоро* по негово либрето (по неясни причини останала непоставена) и опитите през 1902 г. тя да бъде препоръчана на Бърненския немски театър, или за личните му контакти с чешките литератори и преводачи Ф. Тихи-Броман, С. Форман и др. Тихи-Броман вижда в К. Христов модерен експериментатор с българската народна песен и превежда негови лирически миниатюри от цикъла *Колибарски песни* (1903), по-късно преработени и преиздадени в стихосбирката *Самодивска китка* (1904). В навечерието на Първата световна война в Чехия проникват и националистичните военни песни на К. Христов от стихосбирките му *Към Цариград* (1912) и *На нож!* (1913), както и разказа му с военна тематика – *Госпожицата*.

К. Христов се опира на най-ранната рецепция на творбите си в чешка среда и по време на дългогодишния си престой в Прага през 30-те години на миналия век (1929–1938). В този период авторът работи като университетски преподавател и лектор по български език, посвещава се напълно на литературата и превежда чешка поезия (вж. посмъртно издадената му антология *Огледалата на Вълтава* [1946]). Той също така пише за чешки и немски списания и инициира преводи на произведенията си на чешки език. Освен активния още отпреди това В. Шак (*Symphonie Prahy* [Христов 1932]), най-голяма заслуга за популяризацията на творбите му в Чех(ословак)ия имат **Ноеми Молнарова** (1900–1978), по-късно негова съпруга, както и приятелката ѝ, поетесата и преводачката **Иржина Карасова** (1898–1943). Те подготвят за издаване избраните творби на К. Христов – *Výbor z básní a prosy* (1935), оставащи и досега последният опит за цялостно представяне на поета и белетриста в самостоятелна книжна публикация на чешки език.¹⁰⁰ Н. Молнарова превежда още комедията му *Ръченица* (на чешки: *Račenica*, играна в Прага през 1932 и 1937 г. със заглавието *Девойката търси герой* [на чешки: *Děvče hledá hrdinu*], преработена и преиздадена през 1959 г. [Христов 1959]) и утопично-нравствената драма *Откривател* (на чешки: *Vynálezce*), която остава в ръкопис и никога не е поставяна на чешка сцена. Същата съдба има и преводът на първия вариант на *Майстора и дявола* (на чешки: *Mistr a čert*), пиеса на автора, вдъхновена от старопражката легенда за строежа на храма Успение Богородично и Св. Карел Велики на възвишението Карлов, дело на И. Карасова. През 1935 г. за заслугите си в областта на славянската литература и за поддържането на българско-чешките културни отношения българският писател е избран за чуждестранен член на Първи отдел на Славянския институт в Прага (срв. Аноним 1935: 3).

Темата за отношението на К. Христов към Чехия и към чешката култура (и

¹⁰⁰ През периода на т.нар. социализъм поезията му почти не се издава, с изключение на един раздел с негови творби, излязъл във вече споменатата антология (*Българска поезия* 1983: 22–25), за която О. Вихлидал и Х. Райнерова превеждат стихотворенията *Облаче в пустиня* (на чешки: *Oblak v poušti*), *Лятна нощ* (на чешки: *Letní noc*), *Из облак дъжд* (на чешки: *Z oblaku déšť*), *Аз* (на чешки: *Já*), *Късно лято* (на чешки: *Pozdní léto*), *Утро край морето* (на чешки: *Jitro u moře*), *Полунощ* (на чешки: *Půlnoc*), *На връх тополата* (на чешки: *Na vršku topolu*) и *Българската реч* (на чешки: *Bulharská řeč*).

обратно – за отношението към К. Христов в Чехия) беше представена само в най-общи щрихи, като беше акцентирано основно върху ранните срещи на чешката публика с личността на автора. Необходимо е обаче всички достъпни архиви да бъдат проучени по-детайлно – и преди всичко – да бъде събрана на едно място цялата запазена кореспонденция, внасяща допълнителна яснота по разгледаните дотук въпроси, за да може към тях да се подходи много по-комплексно. В идеалния случай, разбира се, резултатите от подобно дългогодишно изследване биха могли да бъдат популяризирани в научна монография, която личността на К. Христов и почти десетгодишната му активна дейност в междувоенна Чехословакия със сигурност заслужават.

Литература:

- Аноним 1899: Z Umělecké besedy. Národní listy 39, č. 243, odp. vyd., 2. 9., s. 4–5.
- Аноним 1901: Ostatně bulharský obdeník 'Bългария' ... Hlídky 18, č. 6 (červen), s. 444–445.
- Аноним 1902а: Хоро. Кавал 2, бр. 9–10, 15. 2., с. 59.
- Аноним 1902б: Опера „Хоро“. Кавал 2, бр. 12–13, 15. 4., с. 74–75.
- Аноним 1902в: Пишат ни от града... Пряпорец 5, № 7, 29. 5., с. 3–4.
- Аноним 1902г: První bulharská opera. Zvon 2, 1901/1902, č. 47 (14. 8. 1902), s. 659–660.
- Аноним 1919: „Čeští lidé ve službách policie“. Národní politika 37, č. 51, ran. vyd., s. 3, 21. 2.
- Аноним 1929: Naši až do roku 1912. In: Jubilejní ročenka československé kolonie v Bulharsku 1868–1928. Sofie, s. 5–38.
- Аноним 1935: Noví členové Slovanského ústavu. Národní politika 53, č. 162, ran. vyd., s. 3, 13. 6.
- Аноним 2017: Забравени страници от българската литература: „Напред към южните предели!“, Кирил Христов [on-line]: <<http://www.focus-news.net:85/opinion/2017/08/05/43819/zabraveni-stranitsi-ot-balgarskata-literatura-napred-kam-yuzhnite-predeli-kiril-hristov.html>> [cit. 13. 8. 2017].
- Арнаутов 1967: *Арнаутов, М.* Кирил Христов. Живот и творчество. София: Издателство на БАН.
- Балан 1899а: *Balan, A.* Bulharská literatura r. 1898. Slovanský přehled 1, 1898/1899, č. 8 (květen 1899), s. 393–395.
- Балан 1899б: *Balan, A.* Z Bulharska. Slovanský přehled 2, 1899/1900, č. 3 (prosinec 1899), s. 104–106.
- Балан 1900: *Balan, A.* Bulharská [literatura r. 1899]. Slovanský přehled 2, 1899/1900, č. 6 (březen 1900), s. 300–302.
- Баларева 1959: *Баларева, Аг.* Карел Махан. Монографична студия. Известия на Института за музика 5, кн. 5, с. 31–75.
- Бенбасат 1995: *Бенбасат, Алб.* Еротиката у Кирил Христов. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Бехиньова 1978: *Бехиньова, В.* „Каменният блян на Прага“ от Кирил Христов. – В: Проблеми на новата българска литература (Сборник в чест на 80-годишнината на акад. Георги Цанев). София: Издателство на БАН, с. 205–215.
- Бойко 1902а: *Бойко, Н.* [= Todorov, Petko Jurdanov]. Bulharská literatura r. 1901. Slovanský přehled 4, 1901/1902, č. 8 (květen 1902), s. 376–379.
- Бойко 1902б: *Бойко, Н.* [= Тодоров, Петко Юрданов]. Българската литература през 1901 г. Пряпорец 5, № 7, 29. 5., с. 2–3.
- Броман 1908: *Broman, Zdeněk.* Bulharská literatura v roce 1907. Slovanský přehled 10, 1907/1908, č. 10 (červenec 1908), s. 446–449.
- Броман 1912: *Broman, Zd.* Bulharské písemnictví v letech 1910 a 1911. Slovanský přehled 14, 1911/1912, č. 7/8 (duben/květen 1912), s. 321–327.
- Броман 1913а: *Broman, Zd.* Bulharské písemnictví v roce 1912. Slovanský přehled 15, 1912/1913, č. 9 (červen 1913), s. 389–391.

- Броман 1913б: *Broman Zd.* Bulharská zpráva. Zvon 13, 1912/1913, č. 39 (13. 6. 1913), s. 542–543.
- Българска поезия 1983: Bulharská poezie 20. století. Praha: Odeon.
- Вегнерович 1911–1912: *Wegnerowicz, W. R.* Bulharská literatura v posledním pětiletí (1906–1910). Slovanský přehled 14, 1911/1912, č. 3 (prosinec 1911), s. 108–111; č. 4 (leden 1912), s. 165–169.
- Волман 1928: *Wollman, Fr.* Bulharské drama. Spisy Filosofické fakulty University Komenského v Bratislavě, sv. 9. Bratislava: Filosofická fakulta University Komenského.
- Вълчинова-Чендова 2000: *Вълчинова-Чендова, Ел.* Чешки музиканти и българската музикална култура (средата на 19 век – 20-те години на 20 век). Homo bohemicus 7, № 1, с. 36–43.
- Гюрова – Вълчев 1969: *Гюрова, Св., Г. Вълчев.* Писма на чешки литератори до Кирил Христов. Литературна мисъл 13, № 6, с. 96–114.
- Дрангов 1927: *Дрангов, Б.* Помни войната! Съвети за строеви офицери. 2 издание София: Ив. К. Божинов [1 изд. Скопие 1916]; [on-line]: <<http://www.strumski.com/biblioteka/?id=213>> [cit. 9. 9. 2017].
- Кожухаров 2015: *Кожухаров, Ас.* Обучението на българските морски офицери зад граница (1882–1944). Варна: Тера Балканика.
- Колева 2009: *Колева, Ваня.* „Самодивска китка“ на Кирил Христов – от народната песен до лирическата миниатура. –В: Колева, Ваня: Фолклор, митология и литература. Варна: Литературен свят, с. 75–116; също [on-line]: <<https://literaturesviat.com/?p=9382>> [cit. 31. 8. 2017].
- Константинова 1982: *Константинова, Елка.* Тодоров, Петко Юрданов. –В: Речник на българската литература. Том III. П–Я. Гл. ред. Георги Цанев. София: Издателство на БАН, с. 454–457.
- Кошка 1972: *Koška, Ján.* Bulharská básnická moderna. Bratislava: Vydavateľ'stvo Slovenskej akademie vied.
- Кръстев-Миролюбов 1910. *Krstev-Miroľubov, Krst'ò.* Nová bulharská literatura. Přel. ? [= Stanislav Forman?]. Naše doba 17, 1909/1910, č. 12 (20. 9. 1910), s. 898–918.
- Леви 1963: *Levý, Jiří.* Umění překladu. Praha: Československý spisovatel.
- Махал 1912: *Máchal, Jan.* Současná literatura bulharská. Národní listy 52, č. 304, ran. vyd., příl., s. 17, 3. 11.
- Махан 1902: *Махан, К. А.* Дописки. Пряпорец 5, № 49, 23. 10., с. 4.
- Пата 1913: *Páta, Josef.* O bulharské literatuře. Osvěta 43, s. 329–338, 416–422, 488–494.
- Пата 1914: *Páta, J.* Bulharská literatura v době války. Lumír 42, 1913/1914, č. 6 (24. 4. 1914), s. 279–282.
- Пата 1931а: *Páta, Josef.* Bulharská básnička pí Dora Gabe přijede do Prahy. Národní listy 71, č. 276, III. vyd., s. 4, 9. 10.
- Пата 1931б: *Páta, J.* К přednášce bulharské básničky Dory Gabe v Umělecké besedě. Národní politika 49, č. 281, ran. vyd., s. 3, 14. 10.
- Пата 1931в: *Páta, J.* Kiril Christov. Naše kniha 12, č. 24–25, s. 368–369.
- Пата 1932а: *Páta, J.* Z bulharského literárního ovzduší. Rozhledy po literatuře a umění 1, č. 7 (1. 5.), s. 55.
- Пата 1932б: *Páta, J.* Ještě o bulharské literární historii a kritice. Rozhledy po literatuře a umění 1, č. 9 (1. 6.), s. 70.
- Пата 1933а: *Páta, J.* Otevřený list bulharské básničky paní Dory Gabe. Rozhledy po literatuře a umění 2, č. 5 (15. 3.), s. 30.
- Пата 1933б: *Páta, J.* Ještě o té bulharské literární přestřelce. Rozhledy po literatuře a umění 2, č. 11 (15. 6.), s. 78.
- Пата 1933в: *Пата, Йозеф.* Отворено писмо до поетката Дора Габе от проф. Й. Пата. Прев. Христо Борина. Демократически сговор 10, 6. 4.
- Пата 1934а: *Páta, J.* Básník Kiril Christov o sobě. Rozhledy po literatuře a umění 3, č. 1 (1. 2.), s. 8.
- Пата 1934б: *Páta, J.* Bulharské písemnictví ve 20. století. In: Dvacáté století – co dalo lidstvu. Výsledky práce lidstva XX. věku. Díl VII. Z duševní dílny lidstva. Praha: VI. Orel, s. 198–223.
- Пата 1935а: *Páta, J.* Kiril Christov. Slovanský přehled 27, č. 6 (červen), s. 231–235.
- Пата 1935б: *Páta, J.* Nový překlad naší národní hymny do bulharštiny. Národní politika 53, č. 26, ran.

vyd., s. 1, 26. 1.

Па́та 1935в: *Páta, J.* Petr Bezruč v bulharštině. Československo-bulharská vzájemnost 2, č. 1 (1. 3.), s. 8–9.

Па́та 1935г: *Páta, J.* Prof. Kiril Christov, největší soudobý básník bulharský, dožívá se dnes mezi námi šedesáti let. Národní politika 53, č. 189, ran. vyd., s. 4, 12. 7.

Па́та 1935д: *Páta, J.* Z bulharského kulturního života [K. Christov]. Národní politika 53, č. 263, ran. vyd., s. 7, 24. 9.

Па́та 1938а: *Páta, J.* Oslavy básníka Kirila Christova v Sofii. Národní politika 56, č. 124, ran. vyd., s. 7, 6. 5.

Па́та 1938б: *Páta, J.* Bulharský básník Kiril Christov o Praze a Československu. Národní politika 56, č. 163, ran. vyd., s. 8, 15. 6.

Па́та 1938в: *Páta, J.* Po šestnácti letech k návštěvě rodné země odjel básník Kiril Christov z Prahy do Bulharska. Národní politika 56, č. 260, ran. vyd., s. 7, 21. 9.

Па́та 1938г: *Páta, J.* Kulturní hlídka [bulharské oslavy dosavadního životního díla básníka Kirila Christova]. Československo-bulharská vzájemnost 5, č. 2 (1. 7.), s. 14.

Па́та 1938д: *Páta, J.* Také bulharští studenti v Praze vzpomněli sedmdesátky Petra Bezruče. Národní politika 56, č. 25, ran. vyd., s. 9, 26. 1.

Романска 1938: *Романска, Цв.* Кирил Христов и народната песен. –В: Кирил Христов. Сборник. Ред. Христо Цанков-Дерижан. София: Комитет Кирил Христов, с. 81–100.

Рудолф 1909: *Alfréd, R.* Z bulharského Parnasu (Ukázky novodobé poesie bulharské) I. Usp. Alfréd Rudolf. Praha: Alfréd Rudolf.

Семони́цка 1912: *Semonická, Květoslava.* Dopis ze Sofie. Účastenství žen bulharských v nynějším boji osvobozovacím. Ženský svět 14, 1912/1913, č. 21 (5. 12. 1912), s. 299–300.

Семони́цка 1913: *Semonická, Květ.* U Mistra Vazova. Máj 11, 1912/1913, č. 19 (24. 1. 1913), s. 227–228.

Славейков 1902: *Славейков, Пенчо.* Писма до редакцията. Пряпорец 5, № 8, 1. 6., с. 2.

Соленкова 2012: *Соленкова, Любомила.* Йозеф Па́та и българите. –В: Дейкова, Христина – Пенчев, Владимир [edd.]: Българската бохемистика днес. София 2012, с. 317–326.

Тихи 1914: *Tichý, František.* Bulharská zpráva. Zvon 15, 1914/1915, č. 10 (4. 12. 1914), s. 138–139.

Урбан 1978: *Urban, Zdeněk.* Kiril Christov v Čechách. Praha: Státní knihovna ČSR – Slovanská knihovna.

Урбан 1979а: *Urban, Zd.* České archivní příspěvky ke studiu života a díla Kirila Christova. Slavia 48, č. 4, s. 369–374.

Урбан 1979б: *Урбан, Зд.* Художествени произведения от Кирил Христов публикувани в чешкия печат през годините 1897–1944. Литературна история, № 4, с. 79–89.

Форман 1912: *Forman, Stanislav.* Cyrill Christov. Zlatá Praha 29, 1911/1912, č. 38 (7. 6. 1912), s. 460.

Форман – Христов 1912: *Forman, St.* Cyril Christov – Vzhůru na jih, brat kde krvácí! Přel. Stanislav Forman. Národní listy 52, č. 286, ran. vyd., s. 2, 16. 10.

Хавличкова 1948а: *Havličková, Bechyňová.* Věnceslava: Kiril Christov. Kdo je..., č. 108. Praha: Orbis 1948.

Хавличкова 1948б: *Havličková, B.* Věnceslava: Vztah bulharské poesie k Čechám. Strojopis doktorské disertace. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.

Христов 1895: *Христов, К.* Зимен мотив. Мисъл 5, кн. 1, с. 112.

Христов 1897: *Christov, C.* Zimní motiv. Přel. Vladislav Šak. Čas. Beletristická příloha k politickému týdeníku 2, č. 20, s. 154.

Христов 1898: *Christov, C.* František Palacký! Přel. [Vladislav Šak]. Čas. Beletristická příloha k politickému týdeníku 3, č. 14, s. 112.

Христов 1904: *Christov, K.* Noc v Neapoli – V dnech zklamání – Scirocco – Adriatika – Černé oči. Přel. Vladislav Šak. Slovanský přehled 6, 1903/1904, č. 7 (duben 1904), s. 294–296.

Христов 1906: *Christov, K.* Písně z chat I–V. – Serenáda. – Podzimní motiv. Přel. Zdeněk Broman. Slovanský přehled 9, 1906/1907, č. 1 (říjen 1906), s. 1–2.

Христов 1912а: *Christov, K.* Rusalčí kytka I–III. – Píseň. Přel. Zdeněk Broman. Slovanský přehled

- 14, 1911/1912, č. 9–10 (červen–červenec 1912), s. 407–408.
- Христов 1912б: *Christov, K. Zabíjej!* Přel. Josef Pelíšek. Národní listy 52, č. 297, ran. vyd., Neděl. zábav. příl., s. 21, 27. 10.
- Христов 1913а: *Christov, C. Hlubiny hrůzy*. Přel. Jaroslav Mudra. Besedy Času 18, č. 11, s. 84–85, 14. 3.
- Христов 1913б: *Christov, K. Topol*. Přel. Jaroslav Mudra. Besedy Času 18, č. 23, s. 180, 6. 6.
- Христов 1932: *Christov, K. Symphonie Prahy. Sonety*. Z rukopisu přeložil a předmluvu napsal V. Šak. Bulharská knihovna sv. 2. Praha: vlastním nákladem.
- Христов 1959: *Christov, K. Račenica. Hra o třech dějstvích*. Přel. Noémi Molnárová a Otto Minářik. V Praze: Dilia.
- Христов 1966: *Христов, К. Съчинения в пет тома. Том I. Лирика*. София: Български писател.
- Христов 1968: *Христов, К. [Бележки за Владислав Шак]*. Съчинения в пет тома. Том V. Част 2. Преводи, непубликувани произведения, писма. София: Български писател, с. 175–179.
- Христов 2017: *Христов, К. Забравени страници от българската литература: „Убивай“*, Кирил Христов. Фокус, информационна агенция, 9. 9. [on-line]: <<http://m.focus-news.net/?action=opinion&id=44153>> [cit. 14. 9. 2017].
- Хронкова 1963а: *Хронкова, Д. По някои въпроси на българската литература в Чехия между двете световни войни*. –В: Чехословакия и България през вековете. София: Издателство на БАН, с. 415–455.
- Хронкова 1963б: *Hronková, Danuše. O bulharské literatuře, zvláště poezii a dramatu, v Čechách mezi dvěma válkami*. In: Československo-bulharské vztahy v zrcadle staletí. Praha: Nakladatelství ČSAV, s. 334–365.
- Хронкова 1975: *Hronková, D. Počátky pronikání díla Ivana Vazova do Čech*. In: Българо-чешката дружба в литературата на XIX век / Česko-bulharské přátelství v literatuře XIX. století. София / Sofia: Издателство на БАН / Nakladatelství BAV, s. 145–168.
- Хронкова 1988: *Hronková, Dana. Josef Páta o bulharské literatuře a česko-bulharských vztazích*. AUC – Philologica 2/1985, Slavica Pragensia 28, s. 97–104.
- Черни 1904: *Černý, Adolf*. Кирил Христов: Избрани стихотворения. Slovanský přehled 6, 1903/1904, č. 7 (duben 1904), s. 335–336.
- Черни 2008: *Černý, Marcel. Matematik s básnivou duší. Nad bulharistickým dílem Vladislava Šaka (1860–1941)*. In: Černý, Marcel – Grigorov, Dobromir [edd.]: Úloha české inteligence ve společenském životě Bulharska po jeho osvobození / Ролята на чешката интелигенция в обществения живот на следосвобожденска България. Praha / Прага: Velvyslanectví Bulharské republiky v České republice / Посолство на Република България в Чешката република, s. 220–257.
- Черни 2013: *Černý, M. Josef Páta mezi Lužicí a Bulharskem. Nad jeho „slovanskými“ juveniliemi na stránkách „Osvěty“ a „Národa“*. In: Černý, Marcel – Kaleta, Petr [edd.]: Pražské sorabistické studie. K 60. výročí úmrtí Adolfa Černého (1864–1952) a 70. výročí úmrtí Josefa Páty (1886–1942). Česko-lužická historie, sv. 3. Praha: Společnost přátel Lužice – Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze – Serbski institut (Budyšin), s. 15–53.
- Черни 2015: *Černý, M. Význam Slovanského přehledu pro českou (zejména literárněvědnou) bulharistiku*. Slovanský přehled 101, č. 3, s. 627–671.
- Шак 1902: *Šak, Vladislav. N. Načov...* Slovanský přehled 4, 1901/1902, č. 7 (duben 1902), s. 341.
- Шак 1932: *Šak, Vl. Kyril Christov*. In: *Christov, Kiril: Symphonie Prahy. Sonety*. Z rukopisu přeložil a předmluvu napsal V. Šak. Bulharská knihovna sv. 2. Praha: vlastním nákladem, s. 5–10.
- Шак 1938: *Шак, Вл. Кирил Христов*. –В: Сборник „Кирил Христов“. 1875–1935–1938. Ред. Христо Цанков-Дерижан. София: Комитет „Кирил Христов“, с. 248–249.
- Яворов 1906: *Javorov, P. Z deníku. 1. Posvěcení. – 2. Nevracej se! – 3. Vzdech. – 4. Dvě krásné oči. – 5. Pojd'*. Přel. Zdeněk Broman. Slovanský přehled 9, 1906/1907, č. 1 (říjen 1906), s. 2–4.

Превод от чешки език: Божана Нишева